

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

Akvilės Rakevičiūtės,
V kurso baudžiamosios justicijos
studijų šakos studentės

Magistro darbas

**Savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojo
proceso teisėje**

**The implementation of the privilege against self-incrimination in
Lithuanian criminal procedure law**

Vadovas: doc. dr. Remigijus Merkevičius

Recenzentas: lekt. dr. Audrius Juozapavičius

Vilnius

2022

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame magistro darbe nagrinėjama savęs nekaltinimo privilegijos istorija, konstitucinė samprata ir turinys Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje. Pirmajame darbo skyriuje analizuojamas savęs nekaltinimo privilegijos atsiradimas kontinentinėje ir bendrosios teisės tradicijose, Lietuvos valstybės baudžiamajame procese. Taip pat analizuojamas privilegijos esamas *status quo* - konstitucinė samprata, draudimo versti duoti parodymus prieš save įstatyminis reglamentavimas lyginamas su dviem bendrosios ir kontinentinės teisės tradicijos šalimis – Anglija ir Prancūzija. Antrajame skyriuje nagrinėjamas aptariamo principo įstatyminis reglamentavimas Lietuvoje, analizuojamos doktrinoje pateiktos nuomonės dėl šio principo įgyvendinimo problemų atskirų baudžiamojo proceso subjektų – įtariamojo, kaltinamojo, liudytojo ir specialiojo liudytojo – atžvilgiu. Šiame skyriuje taip pat aptariama juridinio asmens, kaip baudžiamojo proceso subjekto, galimybė naudotis savęs nekaltinimo privilegija.

Pagrindiniai žodžiai: savęs nekaltinimo privilegija, draudimas versti duoti parodymus prieš save, įgyvendinimas, įtariamasis, kaltinamasis, liudytojas, specialusis liudytojas.

This Master's thesis analyzes the history, constitutional concept and the matter of the privilege against self-incrimination in Lithuanian criminal procedure law. The first chapter analyzes the rise of the privilege in the traditions of continental and common law, as well as in the criminal process of the Lithuanian state. The constitutional concept of the privilege is also analyzed. The legal framework of the prohibition on forcing to testify against oneself is compared with two common law and civil law legal tradition countries: England and France. The second part of the paperwork analyzes the opinions presented in the doctrine on the problems of implementation of this principle in relation to individual subjects of criminal proceedings, such as suspect, defendant, witness and so-called special witness. This section also discusses the possibility for a legal person to exercise their right to the privilege of self-incrimination.

Key words: privilege against self-incrimination, prohibition on forcing to testify against oneself, implementation, suspect, defendant, witness, special witness.

TURINYS

IŽANGA.....	4
1. SAVĖS NEKALTINIMO PRIVILEGIJOS ISTORINĖ APŽVALGA IR SAMPRATA	7
1.1. Draudimas versti duoti parodymus prieš save baudžiamojo proceso istorijoje.	7
1.2. Savęs nekaltinimo privilegijos istorija Lietuvos valstybės baudžiamajame procese	12
1.3. Konstitucinė <i>nemo tenetur se ipsum accusare</i> principo samprata ir lyginimas su Prancūzijos bei Anglijos teisiniu reguliavimu	17
2. DRAUDIMO VERSTI DUOTI PARODYMUS PRIEŠ SAVE REALIZAVIMAS LIETUVOS BAUDŽIAMAJAME PROCESĖ.....	26
2.1. Savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimas įtariamojo, kaltinamojo ir liudytojo atžvilgiu.....	26
2.2. Specialiojo liudytojo instituto reglamentavimas <i>nemo tenetur se ipsum accusare</i> principo kontekste	35
2.3. Juridinio asmens teisės atsisakyti duoti parodymus prieš save realizavimas ..	43
IŠVADOS.....	47
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	49
SANTRAUKA	54
SUMMARY	55

IŽANGA

Temos aktualumas. Žmogaus teisių ir laisvių apsauga baudžiamajame procese yra vienas svarbiausių valstybės uždavinių, nes būtent jame išskyla didžiausia šių teisių pažeidimo grėsmė. Šią apsaugą įtvirtina ir Lietuvos Respublikos Konstitucija (toliau – Konstitucija), kurioje įtvirtintos nuostatos, garantuojančios ir ginančios žmogaus teises ir laisves, numatančios jų apsaugos garantijas baudžiamajame procese. Viena jų – draudimas versti duoti parodymus prieš save, teisės mokslininkų dar vadinamas savęs nekaltinimo privilegija. Nacionalinių teismų ir Europos Žmogus Teisių Teismo (toliau darbe – EŽTT) praktika rodo, kad šiuolaikinės teisinės valstybės kontekste savęs nekaltinimo privilegija yra suprantama kaip viena svarbiausių konstitucinių garantijų, užtikrinančių baudžiamojo proceso paskirtį. Darbo autorės nuomone, nagrinėjamo principo aktualumas išryškėja tada, kai kalbama apie įtariamojo ir kaltinamojo procesinių garantijų į gynybą užtikrinimą teisinėje praktikoje. Teisingas savęs nekaltinimo privilegijos turinio baudžiamojo proceso teisėje atskleidimas ir aiškinimas suteikia galimybę tobulinti šio principo užtikrinimo mechanizmą, priklausantį nuo valstybės formuojamos baudžiamojo proceso politikos bei ją įgyvendinančių subjektų veiksmų ir (ar) neveikimo apklausiant ne tik įtariamąjį ar kaltinamąjį, tačiau ir liudytoją. Taip pat vis dar aktuali ir specialiojo liudytojo statuso, kaip išimties iš konstitucinio draudimo versti duoti parodymus prieš save, taikymo problematika. Dar daugiau, nors literatūros šaltinių ir nacionalinių teismų praktikos šiuo klausimu nėra daug, tačiau Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau darbe – ESTT) praktika aiškiai diktuoja, kad savęs nekaltinimo privilegija turi būti pripažįstama ir juridiniams asmenims, kuriems gali grėsti baudžiamoji ar administracinė sankcija.

Darbo tikslas. Išanalizuoti savęs nekaltinimo privilegijos istoriją, sampratą ir turinį moksliniu ir įstatyminiu lygmenimis. Atskleisti ir išanalizuoti draudimo versti duoti parodymus prieš save reglamentavimo Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje ypatumus, galimus pažeidimus, bei užtikrinimo galimybes.

Darbe keliami šie uždaviniai:

1. Aptarti savęs nekaltinimo privilegijos kilmės istoriją bendrosios ir kontinentinės teisės tradicijų teisinėse sistemose bei Lietuvos valstybės baudžiamojo proceso teisėje.
2. Apibrėžti draudimo versti duoti parodymus prieš save konstitucinę sampratą, bei palyginti principo įstatyminį reglamentavimą Lietuvoje, Anglijoje ir Prancūzijoje.

3. Išanalizuoti draudimo versti duoti parodymus prieš save garantijos įstatyminį reglamentavimą įtariamojo, kaltinamojo ir liudytojo atžvilgiu.
4. Atskleisti specialiojo liudytojo statuso sampratą ir ypatumus Lietuvos baudžiamajame procese.
5. Aptarti juridinio asmens kaip baudžiamąjo proceso subjekto galimybes naudotis savęs nekaltinimo privilegija.

Darbo tyrimo objektas. Savęs nekaltinimo privilegija ir jos įstatyminis reglamentavimas baudžiamąjo proceso teisėje.

Darbo tyrimo metodai. Darbe naudojamas analizės metodas, kurį pasitelkus analizuojama mokslinė literatūra, nagrinėjanti savęs nekaltinimo privilegiją ir su ja susijusius aspektus, tokius kaip principo kilmė, istorija ir samprata, taip pat analizuojama nacionalinių teismų, EŽTT ir ESTT praktika. Lyginamojo tyrimo metodo pagalba lyginami draudimo versti duoti parodymus prieš save įstatyminio reglamentavimo ypatumai bendrosios ir kontinentinės teisės tradicijos šalyse, t. y. Lietuvoje, Prancūzijoje ir Anglijoje. Aprašomasis, sisteminis ir lingvistinis metodai naudojami siekiant atskleisti savęs nekaltinimo privilegijos įstatyminį reglamentavimą Lietuvos baudžiamąjo proceso teisėje atskirų baudžiamąjo proceso subjektų atžvilgiu.

Darbo originalumas. Šiame rašto darbe nagrinėjama savęs nekaltinimo privilegiją analizavusių tyrimų Lietuvos teisės moksle nėra itin gausu. Moksliniuose darbuose draudimo versti duoti parodymus prieš save turinį įtariamojo atžvilgiu išsamiau nagrinėjo R. Merkevičius, o liudytojo - R. Jurka. Vienas iš naujausių mokslinių tyrimų, kuriame taip pat atskleidžiamas savęs nekaltinimo privilegijos turinys specialiojo liudytojo instituto kontekste, buvo atliktas A. Juozapavičiaus. Užsienio teisės moksle darbų, nagrinėjusių draudimo versti duoti parodymus prieš save principą, gausa didesnė. Šį principą savo studijose aprašinėjo teisės mokslininkai R. H. Helmholz, J. H. Langbein, J. H. Wigmore, J. Pradel. Kalbant apie pastarųjų penkerių metų magistro baigiamuosius darbus, pastebėtina, kad savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimo Lietuvos baudžiamąjo proceso teisėje klausimai nebuvo plačiai nagrinėti - randamas vienas magistro baigiamasis darbas, aptariamą principą nagrinėjęs 2019 metais. Autorės nuomone, šio darbo originalumą apsprendžia nagrinėjamo principo istorijos Lietuvos valstybės baudžiamajame procese analizė. Taip pat, asmens, kuris savo sutikimu duoda parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką - specialiojo liudytojo - statuso ypatumų analizė, bei juridinio asmens galimybių naudotis savęs nekaltinimo privilegija apžvalga.

Svarbiausi šaltiniai. Šiame rašto darbe buvo analizuojama skirtinga, tiek Lietuvos, tiek užsienio mokslinė literatūra, susijusi su savęs nekaltinimo privilegija, jos istorija,

samprata ir įgyvendinimu. Analizuojant savęs nekaltinimo privilegijos sampratą įstatyminiu lygmeniu daugiausia dėmesio skirta Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktrinai, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui, Generalinio prokuroro rekomendacijos dėl liudytojo apklausos LR BPK 80 str. 1 p. ir 82 str. 3 d. nustatyta tvarka. Siekiant atskleisti draudimo versti duoti parodymus prieš save suvokimą moksliniu lygmeniu buvo studijuojama specialioji literatūra: daugiausia buvo remtasi R. Merkevičiaus, R. Jurkos ir A. Juozapavičiaus moksliniais straipsniais. Analizuojant draudimo versti duoti parodymus prieš save principo įgyvendinimą praktikoje buvo remtasi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Europos Žmogaus Teisių Teismo, Europos Teisingumo Teismo praktika. Nemažai dėmesio buvo skiriama užsienio autorių, tokių kaip R. H. Helmholz, J. H. Langbein, J. H. Wigmore, J. Pradel, straipsniams.

1. SAVĖS NEKALTINIMO PRIVILEGIJOS ISTORINĖ APŽVALGA IR SAMPRATA

1.1. Draudimas versti duoti parodymus prieš save baudžiamojo proceso istorijoje

Pagrindinį vaidmenį aiškinant kiekvieną teisės institutą, turi jo istorinės šaknys. Draudimas versti duoti parodymus prieš save, kuris istoriškai yra vienas seniausių baudžiamosios teisės principų – ne išimtis. Šio darbo autorės nuomone, norint geriau suprasti šio principo prasmę ir tikslus, tikslinga aptarti pagrindines principo istoriją aiškinančias teorijas.

Teisės moksle draudimas versti duoti parodymus prieš save yra vadinamas savės nekaltinimo privilegija (angl. *a privilege against self-incrimination*, lot. *nemo tenetur se ipsum accusare*). Draudimo versti duoti parodymus prieš save ištakas nagrinėjusių autorių darbuose yra išsiskiriančių nuomonių apie principo atsiradimą, raidą, ar net atsiradimo laikotarpį įvairių šalių teisinėse sistemose. R. Jurka, apibendrinamas mokslinės teisinės literatūros šaltinius, daro išvadą, kad istoriškai ilgainiui formavosi dvi pagrindinės teorijos – klasikinė ir naujoji, aiškinančios *nemo tenetur se ipsum accusare* principo kilmę, kurių viena siejama su bendrosios teisės tradicijos šalių teise (angl. *common law*), o kita – su kontinentinės teisės šalimis (Jurka, 2006, p. 31-39).

Kontinentinės (arba romanų-germanų) ir bendrosios teisės tradicijos šalys šiandien vienokia ar kitokia forma pripažįsta draudimą versti duoti parodymus prieš save kaip vieną iš svarbiausių žmogaus teisių apsaugos principų. Šio darbo autorės nuomone, nepaisant to, kad draudimas versti duoti parodymus prieš save vystėsi skirtingais amžiais, skirtingose teisinėse sistemose, aišku viena - draudimo versti duoti parodymus prieš save ankstyvoji genezė visais laikotarpiais siejama su savotiška revoliucija ir besikeičiančiu požiūriu į žmogų ir pagrindines žmogaus teises. Šiame kontekste pažymėtina, kad analizuotos literatūros šaltiniuose daugiausia kalbama apie privilegijos atsiradimą įtariamojo ir (ar) kaltinamojo teisių atžvilgiu, todėl šioje darbo dalyje analizuojamo principo istorinė apžvalga daugiausia apima šių proceso dalyvių teisę tylėti.

Senovės tipo teisinėje sistemoje vienas iš seniausių įrodymų, laikytų asmens nekaltumo žyme, buvo priesaika¹, reikšmę turėjusi dar gentinėje visuomenės santvarkoje. Buvo laikoma, kad teisingą priesaiką dievų akivaizdoje gali duoti tik nekaltasis (Šapoka, 1999, p. 105-108). Senovės ir viduramžių tipo teisėje pats svariausias įrodymas – „įrodymų karalienė“ – buvo prisipažinimas (ieškovo pretenzijų pripažinimas), kuris ir užbaigdavo bylos nagrinėjimą kitos šalies naudai (Machovenko, 2019, p. 96). Kitaip tariant, asmuo,

¹ Ilgainiui, senovės teisėje plačiai paplito idealieji įrodymai, kurių vienas – ritualinė bylininko priesaika - buvo duodama pagal nustatytą formulę, o menkiausias nukrypimas nuo jos reikšdavo prisaikdintojo bylos pralaimėjimą. (Machovenko, 2019, p. 96).

kaltinamas padaręs teisės pažeidimą, dėl būtinumo įvykdyti teisingumą nepaisant jokių kliūčių ir aplinkybių, to meto teismo buvo priverstas aktyviai dalyvauti savo paties kaltinimo procese. Darbo autorės nuomone, būtent tokio pobūdžio įrodinėjimo įtaka tuometinio baudžiamojo proceso rezultatui ir kaltinamojo likimui, galėjo būti viena iš prielaidų, lėmusių nagrinėjamo principo atsiradimą.

Viena iš draudimo versti duoti parodymus prieš save, R. Merkevičiaus dar vadinamo draudimu versti žmogų aktyviai dalyvauti savęs įkaltinimo procese, atsiradimo teorijų siejama su izraeliečių Talmudo mokymu (datuojamu nuo 300 m. pr. Kr. iki 600 m. po Kr.). Pagrindinė taisyklė, kurią skelbė žydų Talmudas, reiškė, kad „žmogus negali savęs kaltinti“. Talmudo teisėje prisipažinimas kaltu buvo svarbus apsisvalymui prieš Dievą, tačiau jis nebuvo reikšmingas įrodinėjimo baudžiamajame procese požiūriu. Šiai teorijai pritarė ir R. Merkevičius, remdamasis talmudisto Rabos tezėmis: „kiekvienas yra pats sau artimiausias, tad negali tapti pats sau piktadariu (priešininku)“. Jo teigimu, Talmudo teisė vadovavosi principu „jei žmogui leidžiama daugiau, jam leidžiama ir mažiau“, todėl nepripažino draudimo atsisakyti būti kaltinimo liudytoju savo paties byloje. Suteikiant teisę atsisakyti būti kaltinimo liudytoju savo paties byloje buvo siekiama užkirsti kelią tikimybei, kad liudytojais pažeis savo privalomą liudijimo pareigą. Tokia priežastis skamba bemaž paradoksaliai, tačiau pagal Talmudo teisę, pakakus liudytojų parodymų nuteisti kaltinamąjį, pastarieji atlikdavo ir mirties bausmę, o asmuo, paliudijęs melagingai (arba neįrodžius teisią kaltės), buvo baudžiamas tokia pačia bausme. Be kita ko, tai reiškė, kad ilgainiui žmonės ėmė vengti atlikti liudytojo pareigą, o tai padaryti galėjo melagingai „prisipažindami“ padarę nusikaltimą, kurio iš tikrųjų nepadarė, nes liudytojais negalėjo būti asmenys, patys padarę nusikalstamą veiką (Merkevičius, 2008, p. 472-473). Dėl šios priežasties buvo nustatyta taisyklė, kad joks žmogus negali būti išgirstas sakant apie save nieko, kas įkaltintų jį ir taip teiktų pagrindą pripažinti pastarąjį nekompetentingu liudytoju. Kita vertus, dar viena priežastis, kodėl asmuo negalėjo kaltinti savęs ir (ar) būti įpareigotas tai daryti tuometinio teismo, buvo prielaida, jog asmuo tikrai niekada neketina savanoriškai duoti teisingų parodymų prieš save, todėl teismas privalo ginti asmens teisę savęs neapkaltinti.

Kita teorija, kurią išskėlė teisės mokslininkas R. H. Helmholz, teigė, kad privilegija išsivystė iš dviejų romėnų bendrosios teisės (lot. *ius commune*) principų: „Niekas nėra baudžiamas, jei nėra kaltintojo“ (lot. *Nemo punitur sine accusatore*) ir „Niekas neprivalo atskleisti savo gėdos“ (lot. *Nemo tenetur detegere turitudinem suam*) (Helmholz, 1990, p. 975-987).

Viduramžiais savęs įkaltinimo draudimas, nors ir buvo pripažįstamas ankstyvojoje kanonų teisėje, keliems amžiams buvo užmirštas XII amžiuje Romos katalikų bažnyčios popiežiaus Inocento III dekretu įtvirtinus inkvizicinį baudžiamąjį procesą, kuriame buvo įtvirtinta ir kaltinamojo pareiga duoti teisingus parodymus. Žymiausias viduramžių katalikų bažnyčios teologas ir filosofas Tomas Akviniėtis teigė, kad jei kaltinamasis nenori išpažinti tiesos, kurią privalo pasakyti, arba melagingai ją neigia, jis mirtinai nusideda (Merkevičius, 2008, p. 474). Kaltinamojo vertimas duoti parodymus buvo įvairių formų, pavyzdžiui, kaltinamasis buvo priverstas prisiekti sakyti tiesą, o šios priesaikos sulaužymas buvo sunkus nusikaltimas. Tuometinis baudžiamasis procesas tapo grindžiamas reikalavimu teisme sakyti tiesą ir kankinimo, kaip priemonės tokiam pareiškimui išgauti, taikymu.

Pereinant prie moderniojo tipo teisinių sistemų, priesaika teisminiame procese, o būtent baudžiamajame procese buvo naudojama ir bendrosios tradicijos teisėje, kur, klasikinę teoriją palaikančių teisės mokslininkų nuomone, pradėjo regztis modernaus draudimo versti duoti parodymus prieš save užuomazgos. Nuo XV amžiaus pabaigos iki XVII amžiaus vidurio Anglijoje veikusi viena iš svarbiausių teisminių institucijų Žvaigždžių rūmai (angl. *the Star Chamber*), siekė užtikrinti teisingą įstatymų vykdymą, tačiau ilgainiui tapo socialinės ir politinės priespaudos sinonimu dėl savavališko galios panaudojimo ir piktnaudžiavimo ja. Šešioliktame amžiuje Žvaigždžių rūmai ir juose veikusi Aukščiausioji komisija (angl. *High Commission*) reikalavo kaltinamųjų prisiekti. Tuo metu vadinta priesaika *de veritate dicenda* (angl. *ex officio oath*), reikalavo, kad šalys prisiektų teisingai atsakyti į visus jiems teismo pateikiamus klausimus. Bažnytiniuose teismuose priesaikos davimas buvo svarbi bet kokios procedūros dalis, o pati priesaika galėjo būti vienintelis pateiktas įrodymas. Visa baudžiamąjo proceso esmė tais laikais buvo leisti kaltinamajam asmeniškai atsikirsti į jam pateiktus kaltinimus. Atsisakymas tai padaryti tuometiniame baudžiamajame procese, kaip rašė J. H. Langbein, reiškė ne ką kitą, kaip savižudybę (Langbein, 1994, p. 1084). Galiausiai, 1641 m. liepos 5 d. buvo priimtas aktas, kuriuo buvo panaikinta Žvaigždžių rūmų jurisdikcija ir įgaliojimai. Remiantis JAV teisininko ir įrodymų teisės eksperto J. H. Wigmore straipsniu, septyniolikto amžiaus pabaigoje Anglijoje įvykusi parlamentinė revoliucija įtvirtino kaltinamojo teisę atsisakyti duoti parodymus, kaip reakciją į Žvaigždžių rūmų ir Aukščiausiosios komisijos neteisę. Žvaigždžių rūmų ir juose veikusios Aukščiausiosios komisijos prieštarų teismų procedūrų uždraudimas galiausiai lėmė ir aptariamo principo atsiradimą. Pateiktas naujas įstatymo projektas panaikinti Žvaigždžių rūmų teismą, taip pat įstatymo projektas panaikinti bažnytinį Aukščiausiosios komisijos teismą, kartu įtvirtino nuostatą, kuri

amžiams uždraudė bet kokiam teismui reikalauti priesaikos įkaltinančios prieš teisną stojantį asmenį (Wigmore, 1902, p. 626).

R. Jurkos teigimu, galiausiai šie įvykiai paskatino Anglijos Parlamentą 1679 metais parengti vieną iš pirmųjų pagrindinių Didžiosios Britanijos konstitucinių įstatymų „Habeas Corpus Act“, kuriame buvo numatytos garantijos, kad renkant įrodymus prieš asmenį nebus vartojamas psichologinis arba fizinis smurtas (Jurka, 2006, p. 32). „Habeas Corpus Act“, nors buvo labiau koncentruotas į tam tikras asmens neliečiamybės garantijas susijusias su įkalinimu², tuo pačiu buvo taikomas ir parodymams bei suteikė galimybę kaltinamajam rinktis duoti parodymus arba atsisakyti tai daryti.

Atkreiptinas dėmesys, kad prancūzų teisės mokslininkas J. Pradel pastebi, kad, be kita ko, bendrosios teisės tradicijoje pirmą kartą buvo susisteminta ir taisyklė, kad duoti parodymų neprivalo ir liudytojas, jei tai lemtų jo paties baudžiamąją atsakomybę. Jis atkreipė dėmesį, kad ši taisyklė susideda iš dviejų nuostatų: neprivalomumo liudyti prieš save ir liudytojo apsaugos nuo vėlesnio baudžiamojo persekiojimo, galinčio kilti dėl jo duotų parodymų (Pradel, 2001, p. 419).

Kontinentinėje Europoje požiūris į inkvizicinį baudžiamąjį procesą ėmė kardinaliai keistis, kai Prancūzijos baudžiamoji teisė pradėjo krypti demokratinio pobūdžio principų link, inkvizicinį baudžiamąjį procesą pakeičiant rungimosi procesu. Prancūzijoje 1789 m. priėmus Žmogaus ir piliečio teisių deklaraciją (pranc. *Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen*), kuri tapo 1793 metų Prancūzijos Konstitucijos sudedamąja dalimi, buvo įtvirtinta, kad niekas negali būti nuteistas ir nubaustas, neišklausius jo paaiškinimų: Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos 14 straipsnis įtvirtino, kad „Niekas negali būti nuteistas ir nubaustas, neišklausius jo paaiškinimų iškvietus įstatymo tvarka ir tik pagal įstatymą, paskelbtą ir iki darant nusižengimą.“ (Vasiliauskas, 1999, p. 118.). Taigi 1793 metų birželio 24 d. naujai priimta Prancūzijos Konstitucija pirmą kartą įtvirtino kaltinamo asmens teisę teikti paaiškinimus, o tuo pačiu, manytina, ir teisę atsisakyti tai padaryti.

Anot R. Merkevičiaus, XIX a. pradžioje Vokietijoje įsivyravo panaši tendencija, kai 1894 m. suvienytos Vokietijos konstitucija numatė „kaltinamąjį“ procesą baudžiamosiose bylose. 1877 m. priimtame Vokietijos imperijos baudžiamojo proceso kodekse kaltinamajam suteikta teisė pasisakyti (Merkevičius, 2008, p. 478). R. Jurka šiame kontekste pastebi, kad Vokietijos imperijos baudžiamojo proceso kodekse tokia teisė buvo numatyta ir liudytojams (Jurka, 2006, p. 33).

² *Habeas corpus ad subjiciendum* – lotyniška frazė, reiškianti teismo įsakymo formulę, kuria teismas reikalavdavo atvesdinti areštuotą asmenį (Vasiliauskas, 1999, p. 85).

Įdomu yra tai, kaip draudimo versti duoti parodymus prieš save atsiradimas yra vertinamas naujojo žemyno teritorijoje. Tarp teisės mokslininkų yra ir nuomonių, kad aptariamasis principas, kaip modernus draudimas versti duoti parodymus prieš save tik Jungtinėse Amerikos Valstijose tapo konstituciniu, ir, kitaip nei buvo aptarta anksčiau šioje darbo dalyje, niekada nebuvo Anglijos teisės sistemos dalis (Jurka, 2006, p. 33). Būtent šis laikotarpis siejamas su naująja draudimo versti duoti parodymus prieš save atsiradimo teorija. Visgi šio darbo autorės nuomone, šios teorijos pagrindumas mažų mažiausiai kelia abejonių, kadangi aiški istorinių įvykių linija parodo, kad kartu su britų kolonizacijos pradžia Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau – ir JAV) teritorijoje, kaip ir kitose britų kolonijose, įsiviešpatavo ir bendrosios tradicijos anglų teisė. Todėl manytina, kad būtent kolonizacijos laikotarpiu JAV teritorijoje buvusios anglų kolonijos kartu su anglų teise išplatino ir šį principą. Tolesnė šio principo raida Amerikoje lėmė tai, kad principas buvo įtvirtintas Penktojoje Amerikos Konstitucijos pataisoje³.

Taigi, draudimo versti duoti parodymus prieš save kilmės istorijos apžvalga leidžia konstatuoti, kad anglosaksų teisėje buvo sukurta norma, draudžianti teismams versti asmenį duoti parodymus, galinčius jį įkaltinti. Tačiau šioje vietoje verta atkreipti dėmesį į tai, kad ilgainiui anglosaksų teisėje įstatymai nedraudė asmeniui atsisakyti savo teisės ir vis dėlto liudyti savo paties byloje, jei jis pats to pageidauja. Antai nuo pat pradžių žydų Talmudo teisė skatino absoliučią asmens apsaugą baudžiamajame procese, kurios asmuo atsisakyti negalėjo. Trumpai tariant – anglosaksų teisėje įsitvirtinęs draudimas versti duoti parodymus prieš save laikytinas „privilegija“ (angl. *privilege*), o žydiškasis Talmudo draudimas ir romėnų bendrosios teisės principo nuostatos - prigimtinė žmogaus teisė.

Atkreiptinas dėmesys, kad ir R. H. Helmholz teigimu, draudimas versti duoti parodymus prieš save plačiai taikyti Anglijos bažnytiniuose teismuose pradėtas tik po viduramžiuose įvykusio romėnų ir bažnytinės teisės susijungimo (Helmholz, 1990, p. 975-987). Pavyzdžiui, profesorius M. Maksimaičio nuomone romėnų teisė anglosaksų teisės sistemos raidai per kanonų teisę padarė tik netiesioginę įtaką. Jo teigimu, tuo metu, kai romėnų teisės normos daugelio Europos valstybių nacionalinėse teisinėse sistemose buvo pasigerėjimo ir tobulumo pavyzdys, Anglijoje teisė vystėsi izoliuotai nuo romėnų teisės (Maksimaitis, 2002, p. 118-119.). R. Jurkos vertinimu, draudimo versti duoti parodymus prieš save principo kilmę bene įtikinamiausiai pagrindė profesorius I. A. Pokrovskis, kuris teigė, jog šio principo istorija gali būti datuojama dar Romos Respublikos laikotarpyje,

³ 1791 m. gruodžio 15 d. priimta Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucijos penktoji pataisa, kuria, be kita ko, įtvirtintos tam tikros taisyklės, taikomos tiek civiliniame, tiek baudžiamajame procese: asmeniui prieš suėmimą turi būti pareikštas įtarimas, asmuo už tą patį nusikaltimą negali būti baudžiamas du kartus, asmuo turi teisę neduoti parodymų prieš save (The Fifth Amendment to the United States Constitution, 1791).

t. y. VI a. pr. Kr., kur ieškovas galėjo pateikti ieškinį atsakovui, o šis savo ruožtu turėjo teisę sutikti su ieškovo jam keliamomis pretenzijomis. R. Jurka darė prielaidą, kad: „<...> tam tikrų ginčų atvejais atsakovas jau tuomet turėjo teisę atsisakyti duoti parodymus prieš save. Minėto Romos laikotarpio teisės šaltiniuose atsispindi tam tikra šalių lygiateisiškumo idėjos raida, lėmusi ir teisės tylėti atsiradimą.“ (Jurka, 2006, p. 33).

Apibendrinus šių autorių mintis, darytina išvada, kad draudimo versti duoti parodymus prieš save koncepcija tikėtinai atsirado romėnų teisėje. Vakarų Europos teisinio gyvenimo reiškiniu tapusi romėnų teisės recepcija lėmė tai, kad ilgainiui poromėninėje Europoje draudimo versti duoti parodymus prieš save idėją perėmė iš senovės romėnų teisės kilusi kontinentinė teisė, o vėliau ir bendrosios teisės tradicija. Tiesa, kaip pastebi R. Merkevičius, procesinių instrumentų, kurie užtikrintų kaltinamajam veiksmingą faktinę galimybę aktyviai nedalyvauti savęs įkaltinimo procese, neįtvirtinimas, ir procesinių pasekmių, atsirandančių baudžiamojo persekiojimo ar teisingumo institucijų pareigūnams pažeidus šią kaltinamojo teisę, nenumatymas tuometinėje kontinentinės Europos ir bendrosios teisės tradicijos šalių teisėje lėmė tai, kad iki XX šimtmečio vidurio asmens teisė atsisakyti duoti parodymus baudžiamojoje byloje laikyta tik tokia teise, kurią įstatymas nors ir pripažįsta, tačiau tuo pat metu pats sumenkina jos veiksmingumą (Merkevičius, 2008, p. 483).

1.2. Savęs nekaltinimo privilegijos istorija Lietuvos valstybės baudžiamajame procese

Aptarus draudimo versti duoti parodymus prieš save atsiradimo istoriją kontinentinės ir bendrosios teisės tradicijos šalyse, tam, kad pasiekti šio darbo tikslus, būtina aptarti ir principo atsiradimo istoriją Lietuvos valstybės baudžiamojo proceso teisėje. Šio rašto darbo autorės nuomone, Lietuvos valstybės teisės kontekste nagrinėtini svarbiausi Lietuvos valstybės teisės šaltiniai nuo valstybingumo susiformavimo iki dabartinių laikų. Šioje rašto darbo dalyje pasirinkti analizuotini teisės šaltiniai, darbo autorės nuomone, buvo itin reikšmingi Lietuvos valstybės baudžiamojo proceso teisiniui reguliavimui ir savęs nekaltinimo privilegijos raidai.

Nuo Lietuvių tautos valstybingumo susiformavimo XIII a. iki XIV a. pabaigos, Lietuvos teritorijoje tuo metu vyravusios paprotinės teisės normos kito kartu su feodalinių santykių raida. Tiesioginių šaltinių apie šio laikotarpio paprotinę teisę, iš kurių būtų galima spręsti apie to meto krašto teisinį reguliavimą, o tuo pačiu ir tuometinį baudžiamąjį procesą

neišklika, tačiau šiuo požiūriu gali būti nagrinėjami kiti, netiesioginiai šaltiniai, suteikiantys žinių apie to meto teisinių santykių sritį (Andriulis, 2002, p. 29-36).

Iki rašytinės Lietuvos valstybės teisės epochos baudžiamąjį procesą, o tiksliau – draudimo versti duoti parodymus prieš save, kontekste pirmiausia nagrinėtinas 1340 m. Pamedės teisynas, kuris, J. Machovenko ir R. Aliukonienės straipsnyje įvardytas kaip „turiningiausias Kryžiuočių ordino užkariautos ir ilgainiui išnaikintos prūsų genties paprotinės teisės užrašas, dar žinomas kaip Prūsų teisynas“, kuriuo, vieno iš autoritetingiausių senovės Lietuvos ir rytų slavų teisės žinovų V. Pašutos manymu, galėjo būti vadovautasi ir Žemaitijoje, kai ši XV a. pradžioje buvo patekusi į Kryžiuočių ordino administracinę ir teisinę priklausomybę (nors straipsnio autorių teigimu, ši versija nėra nei patvirtinta, nei paneigta) (Aliukonienė, Machovenko, 2013, p. 28). Nors Pamedės teisyną prie Lietuvos teisės šaltinių priskirti netikslinga, šis dokumentas mums svarbus tuo, kad reguliavo ne tik prūsų, bet ir jiems giminingų lietuvių socialinius ir ekonominius santykius. Jo galiojimo laikotarpiu baudžiamasis procesas buvo nesudėtingas, jeigu kaltinamasis pripažindavo savo kaltę. Pamedės teisyne 15 straipsnyje buvo numatyta, kad tas, kas turi daugiau ar geresnių įrodymų – laimi ginčą (Machovenko, 2007, p. 22). Iš to galima susidaryti įspūdį apie tam tikrą šalių lygiateisiškumo idėją - tiek kaltinančioji, tiek kaltinamoji pusė baudžiamajame procese buvo traktuojamos vienodai, teismo vaidmuo buvo pasyvus, vyravo rungimosi principas. Šiame teisyne buvo numatytas ir priesaikos institutas, kuris buvo daugiau naudojamas kviečiant liudytojus priesaikomis pareikšti vienos ar kitos šalies teisumą, tačiau kaltinamasis asmeniškai prisiekti galėjo norėdamas apsiginti nuo kaltinimų mažiau pavojingų nusikaltimų padarymu (Andriulis, 2002, p. 53-54). Apibendrinama, šio darbo autorė mano, kad Pamedės teisyne kontekste apie tiesioginę draudimo versti duoti parodymus prieš save išraišką kalbėti dar tikrai negalima, tačiau visgi tam tikri įrodinėjimo ypatumai galimai liudija apie įtariamojo (kaltinamojo) teisę, t. y. galimybę rinkti ir savo byloje teikti įrodymus, o tuo pačiu, manytina, ir to nedaryti. Taigi galima daryti išvadą, kad jau tuometiniame baudžiamajame procese randama teisės neteikti įrodymų savo paties byloje užuomazgų.

Rašytinės Lietuvos valstybės teisės periodas prasidėjo nuo 1387 m. didžiojo kunigaikščio valia išleistų rašytinių privilegijų, tačiau dauguma jų reglamentavo valstybinius, politinius, civilinius santykius, buvo susijusios su krikštu, vėliau – skirtos išplėsti bajorijos politines ir ekonomines laisves. Ilgainiui iškilus būtinybei suvienodinti bajorų luomui ir nuo jų priklausiusiems žmonėms taikytą baudžiamąją politiką bei bausmių už turtinius nusikaltimus skyrimą, 1468 metų vasario 29 dieną kunigaikštis Kazimieras patvirtino Teisyną. Tačiau nei privilegijose nei Kazimiero Teisyne nebuvo niekaip įtvirtinta

įtariamojo teisė atsisakyti duoti parodymus ar šios teisės užuomazgos. Kazimiero teisyne įtvirtinti įrodinėjimo būdai apėmė liudytojų priesaiką, kankinimus ir „įrodymų karalienę“ – prisipažinimą, o tai reiškia ne ką kitą, kaip įtariamojo ir (ar) kaltinamojo vertimą dalyvauti savo paties įkaltinime (Andriulis, 2002, p. 91).

Lietuvos valstybės teisinė situacija nuo XIV a. pabaigos (rašytinės teisės periodo pradžios) iki XVI a. pradžios gana reikšmingai keitėsi. Atsiradus gausių rašytinių teisės šaltinių, jie nebuvo susisteminti, todėl visa galiojanti teisė buvo surinkta į vieną knygą - 1529 m. įsigaliojusį Pirmąjį Lietuvos Statutą, kuris laikytinas Lietuvos valstybės teisės kodifikacijos pradžia. 1529 m. Pirmajame Lietuvos Statute buvo susisteminta ir baudžiamojo proceso dalis susijusi su įrodinėjimu. Anot S. Vansevičiaus, iš pradžių bylos šalys turėjo lygias teises, įrodymai buvo formalūs, svariausias įrodymas – priesaika. Tačiau vėliau, dėl tam tikrų priežasčių⁴, lygiateisės šalys procese išnyko, proceso metu kaltinamajam buvo galima tik gintis, o ne rungtyniauti (Vansevičius, 2005, p. 132). Svarbiausias įrodymas buvo kaltinamojo prisipažinimas ir priesaika. Prisiekiama buvo pagal nustatytą formulę, o bet koks priesaikos formalumų nesilaikymas reiškė bylos pralaimėjimą. Atkreiptinas dėmesys, kad priesaikos institutu išskirtinai naudojosi privilegijuotasis luomas - ši teisė buvo suteikta tik bajorams. Nagrinėjant bylas galiojo bendroji taisyklė: „Įrodinėjimas ir išsiteisinimas visokioje byloje turi vykti pirma per raštus arba liudytojus, o tai yra aiškiausias ir labiausiai pagrįstas įrodinėjimas arba išsiteisinimas; taip pat įrodinėjimas ir išsiteisinimas gali vykti per priesaiką, kas neturi raštų arba liudytojų <...>“ (Machovenko, 2007, p. 35).

Šio darbo autorės nuomone, nors literatūros analizės apžvalga iš pirmo žvilgsnio leidžia susidaryti nuomonę, kad priesaikos davimas tuometiniame baudžiamajame procese buvo teisė (suteikiama bajorams), o ne pareiga, ir, nors prisiekdamas asmuo išreikšdavo savo poziciją dėl kaltinimo (pareiškėdavo kad jis yra nekaltas), reikia prisiminti, kad kai kuriais atvejais teisiąsias, kuris nepriklausė privilegijuotųjų luomui, buvo kankinamas kad prisipažintų. Atsižvelgiant į tai ir šiame Lietuvos valstybės teisės periode kalbėti apie kaltinamojo teisę pasirinkti pasyvų ar aktyvų vaidmenį prieš jį vykdomame baudžiamajame procese, matyti, negalime.

Nieko išskirtinio apie asmens teisę neduoti parodymų prieš save nerandame ir kalbėdami apie kitus du Lietuvos Statutus - 1566 metų Antrąjį Lietuvos Statutą ir 1588 metų Trečiąjį Lietuvos Statutą. Pirmajame Lietuvos Statute išvardytos įrodymų rūšys liko

⁴ Ilgainiui teismas, esantis didžiojo kunigaikščio, ponų tarybos ir vietos urėdų rankose, kad gautų pajamų, nebegalėjo apsiriboti tik tarpininko vaidmeniu byloje, ir tapo aktyviu bylos tyrėju (Vansevičius, , 2005, p. 132)

Antrajame ir Trečiajame Lietuvos Statutuose, juose buvo toliau detalizuojami kankinimai ir jų paskyrimo pagrindai, atlikimo procedūra. Įtariamojo, kaltinamojo išsiteisinimas prisiekus, esą jis nekaltas, tiesiogiai numatomas tiek Pirmajame (1529 m.) tiek ir Trečiajame (1588 m.) Lietuvos Statutuose (Skaistys, 2011, p. 43). Taigi, apibendrinant darytina išvada, kad Lietuvos statutuose vyravęs įrodinėjimo procesas anaipol nesuteikė asmeniui galimybės atsisakyti duoti parodymus, o priešingai – Lietuvos Statutų galiojimo laikotarpiu Lietuvos valstybės baudžiamajame procese vyravo vertimas duoti parodymus. Tik bajorams suteikta teisė priesaika išsiteisinti iš kaltinimo galėtų byloti apie vangias šio principo užuomazgas.

Lietuvos Statutai galiojo iki 1840 m., carinei Rusijai panaikinus Trečiojo Lietuvos Statuto galiojimą. Nuo XVIII a. pabaigos iki XX a. pradžios Lietuvos teritorija priklausė carinei Rusijai, jos teritorijoje galiojo carinės Rusijos baudžiamieji įstatymai. Rusijos baudžiamasis procesas buvo konstruojamas pagal Vakarų Europos, pirmiausia Prancūzijos pavyzdį. Buvo įteisinti proceso principai – viešumas, žodinis bylos nagrinėjimas, laisvas įrodymų vertinimas, baudžiamųjų bylų nagrinėjimas tapo kaltinamojo pobūdžio (Andriulis, 2002, p. 428). 1864 m. priimtas Carinės Rusijos baudžiamąjo proceso statutas, kuris, beje ir 1918 m. atkūrus Lietuvos valstybę liko galioti dar keliems dešimtmečiams. Šis baudžiamąjo proceso įstatymas, be kita ko, įrodymais pripažino kaltinamojo ir liudytojų parodymus, apylinkės žmonių parodymus, skirtus kaltinamojo elgesiui, santykiams, gyvenimo būdui apibūdinti, daiktinius ir rašytinius įrodymus bei ekspertizių išvadas. Kaltinamojo parodymai įrodomąją galią turėjo tik gauti savanoriškai, sutampantys su byloje nustatytais aplinkybėmis. Labai svarbu pažymėti, kad šiame proceso įstatyme kaltinamojo tylėjimas nebuvo laikomas prisipažinimu (Andriulis, 2002, p. 432). Iš to galima spręsti, kad pirmą kartą Lietuvos baudžiamajame procese Carinės Rusijos baudžiamąjo proceso statutas su vėlesniais jo papildymais numatė kaltinamojo teisę atsisakyti duoti parodymus. Teismo proceso metu buvo tardomas teisiamasis, o jam savanoriškai prisipažinus, jeigu toks prisipažinimas nekėlė abejonių ir proceso dalyviai nereikalavo atlikti teismo tardymo, teismas galėjo iš karto pereiti prie baigiamųjų ginčų (Andriulis, 2002, p. 433). Taigi galima teigti, kad šio laikotarpio baudžiamasis procesas draudė versti duoti parodymus prieš save, o teisiamasis turėjo teisę prieš jį nukreiptame baudžiamajame procese rinktis aktyvų arba pasyvų elgesio modelį.

Iki 1940 m. Lietuvoje galiojo Carinės Rusijos 1864 m. baudžiamąjo proceso įstatymas. Tais pačiais metais galiojantis baudžiamasis įstatymas buvo iš esmės pakeistas, jame, be kita ko, buvo panaikinta liudytojo priesaika kaip įrodymas baudžiamosiose bylose, visiems proceso dalyviams nustatytos lygios teisės (Vansevičius, 1979, p. 304-306).

Galiausiai 1961 m. įsigaliojo Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos (toliau - LTSR) baudžiamojo proceso kodeksas. Šiame baudžiamojo proceso įstatyme tiek įtariamajam, tiek kaltinamajam įtvirtinta teisė duoti paaiškinimus dėl pareikšto kaltinimo, vadinasi, tuo pačiu ir galimybė baudžiamajame procese elgtis pasyviai. LTSR baudžiamojo proceso kodekse kaltinamojo ir įtariamojo teisėms buvo skirti 52 ir 59 straipsniai (Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos..., 1961). Kaltinamasis turėjo teisę, be kita ko, žinoti, kuo jis kaltinamas, ir duoti paaiškinimus dėl pareikšto jam kaltinimo, teikti įrodymus (52 straipsnis), o įtariamasis - duoti byloje paaiškinimus (59 straipsnis). Taigi iš šių straipsnių nuostatų akivaizdžiai matyti, kad duoti parodymus ir paaiškinimus yra įtariamojo ir kaltinamojo teisė, bet ne pareiga, todėl nei įtariamasis nei kaltinamasis neatsako už atsisakymą duoti parodymus, taip pat už žinomai melagingų parodymų davimą. Be kita ko, LTSR baudžiamojo proceso kodekso 18 straipsnio, kuris reglamentuoja vieną iš bendrųjų kodekso principų – visapusišką, pilnutinį ir objektyvų bylos aplinkybių ištyrimą, nuostatose numatyta, kad nei teismas, nei prokuroras ar tardytojas neturi teisės perkelti įrodinėjimo pareigos kaltinamajam (sutinkamai su tuo – ir įtariamajam). Visapusiškai ištirti bylos aplinkybes privalo teisėsaugos organai, o kaltinamasis ar įtariamasis neprivalo surasti ir pateikti savo nekaltumo įrodymų. Šiuo baudžiamojo proceso įstatymu teisėsaugos organams buvo uždrausta įtariamąjį ar kaltinamąjį apklausti neteisėtais metodais, o už šių draudimų nesilaikymą atitinkamiems teisėsaugos subjektams buvo numatyta baudžiamoji atsakomybė.

Iš pažiūros šios nuostatos gali pasirodyti gana šiuolaikiškos požiūrio tiek į baudžiamąją atsakomybę traukiamo asmens, tiek į įtariamojo teises ir laisves, atžvilgiu. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad kaltinamojo apklausos procedūra nesibaigė jam pareiškus atsisakymą duoti parodymus. Kaltinamajam, atsisakiusiam duoti parodymus dėl pareikšto kaltinimo, turėjo būti išaiškinta jo parodymų svarba tiesos byloje nustatymui ir jo gynybos interesams. Jeigu ir toliau kaltinamasis elgdavosi pasyviai, jis turėjo paaiškinti atsisakymo duoti parodymus priežastis, o apie tokį kaltinamojo elgesį buvo pranešama prokurorui, kad jis pats atliktų apklausą (Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso..., 1989, p.157.).

Šiame kontekste galima kelti klausimą, koks yra santykis draudimo versti duoti parodymus prieš save ir LTSR baudžiamojo proceso kodekso straipsniuose besikartojančio draudimo apklausos metu naudoti su grasinimais ir apgaule susijusius, ar kitus neteisėtus būdus, jeigu apklausos metu buvo naudojami loginio ir emocinio poveikio apklausos būdai. Pagrįsta būtų išvada, kad, visgi, visi emocinio poveikio būdai siekiant išgauti kaltinamojo parodymus ar prisipažinimą, vienaip ar kitaip yra susiję su apgaule ir kaltinamojo teisių

pažeidimu, todėl vargu ar galime kalbėti apie visapusišką įtariamojo (kaltinamojo) teisės atsisakyti duoti parodymus įgyvendinimą LTSR baudžiamajame procese.

Apibendrinant išdėstytas mintis ir išanalizuotus šaltinius, galima teigti, kad Lietuvos valstybės baudžiamajame procese požiūris į įtariamo ar kaltinamo asmens teises įvairiais laikotarpiais nebuvo pastovus. Tam tikros užuominos į draudimą versti duoti parodymus prieš save buvo keičiamos kankinimų vardan prisipažinimo įtvirtinimu, o tikrasis savęs nekaltinimo privilegijos įtvirtinimas į Lietuvos valstybės baudžiamąjį procesą „atėjo“ kartu su 1864 m. Carinės Rusijos baudžiamojo proceso statutu, kuris, kaip teigia mokslininkai, buvo konstruojamas pagal Vakarų Europos, pirmiausia Prancūzijos pavyzdį. Taigi, galima daryti pagrįstą išvadą, kad tuometinėje Kontinentinėje Europoje vyravę besikeičiantys požiūrio į inkvizicinį baudžiamąjį procesą ir demokratinio pobūdžio principus „vėjai“ neaplenkė ir Lietuvos valstybės.

1.3. Konstitucinė *nemo tenetur se ipsum accusare* principo samprata ir lyginimas su Prancūzijos bei Anglijos teisiniu reguliavimu

Draudimas versti duoti parodymus prieš save – tai konstitucinė garantija, formuojanti demokratinės valstybės požiūrį į asmens apsisprendimo teisę jo atžvilgiu vykdomame baudžiamajame procese rinktis vienokį ar kitokį elgesio modelį, t. y. pasirinkti duoti parodymus ar ne, kai tai susiję su jo galimu įkaltinimu. Šioje dalyje rašto darbo autorė sieks atskleisti draudimo versti duoti parodymus prieš save konstitucinę sampratą, Konstitucijoje įtvirtintų svarbiausių žmogaus teisių ir laisvių principų turinį ir sąsają su aptariamu draudimu versti duoti parodymus prieš save.

R. Jurkos nuomone, turiningoji teisės esmė įpareigoja valstybę kurti ir įgyvendinti tokį teisinio reguliavimo mechanizmą, kuris saugotų žmogaus ir jo šeimos bei artimųjų santykius valstybės institucijų veikloje. Šis principas, kaip jau minėta, yra išimtinai susijęs su žmogaus teisėmis ir laisvėmis, todėl jis turi būti užtikrinamas vadovaujantis kitų konstitucinių principų ar nuostatų, susijusių su teisingumo, draudimo piktnaudžiauti valdžia, taip pat su asmens privataus gyvenimo, nukentėjusiųjų nuo nusikalstamų veikų bei kitų proceso subjektų interesų apsauga, reikalavimais (Jurka, 2006, 31).

Konstitucinės teisės specialistas K. Jovaišas rašė: „Konstitucija yra „gyvas“ įstatymas tik tada, kai ji turi sąlyčio taškų su realiu gyvenimu, <...>. Valstybė turi būti pajėgi fiziškai garantuoti konstitucijoje skelbiamas teises. Tai siejasi ir su visuotine taisykle „ubi jus ibi remedium“ – jei įstatymas suteikia teisę, jis duoda ir priemonę ją apginti.“ (Jovaišas *et al.*, 2000, p. V). Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, aiškindamas

Konstitucijos vientisumo principą, konstatuoja, kad visos Konstitucijos nuostatos yra tarpusavyje susijusios ir sudaro vieną darnią sistemą. Tarp Konstitucijoje įtvirtintų vertybių yra pusiausvyra, nė vienos Konstitucijos nuostatos negalima aiškinti taip, kad būtų iškreiptas arba paneigtas kurios nors kitos Konstitucijos nuostatos turinys, nes taip būtų iškreipta viso konstitucinio teisinio reguliavimo esmė, pažeista konstitucinių vertybių pusiausvyra (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas).

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje žmogaus teisės reglamentuojamos II skirsnyje „Žmogus ir valstybė“. Šiame skirsnyje įtvirtinami pamatiniai principai, garantuojantys ir ginantys žmogaus teises ir laisves, numatomos jų apsaugos garantijos. Vieni svarbiausių teisingumo vykdymo demokratinėje teisinėje valstybėje principų numatyti Konstitucijos 31 straipsnyje (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992).

Šio straipsnio pirmoje dalyje įtvirtinta asmens nekaltumo prezumpcija reiškia, kad asmuo laikomas nepažeidusiu Konstitucijos, įstatymų ar kitų teisės aktų tol, kol įstatymo nustatyta tvarka neįrodyta priešingai. Aiškindamas Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalyje užtikrinamą asmens nekaltumo prezumpciją, Konstitucinis Teismas, be kita ko, pažymi, kad tai yra pamatinis teisingumo vykdymo baudžiamųjų bylų procese principas, viena svarbiausių žmogaus teisių ir laisvių garantijų (Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2001 m. balandžio 12 d. nutarimas). Šio konstitucinio principo reikalavimai yra įtvirtinti baudžiamojo proceso įstatymo straipsniuose (pavyzdžiui, BPK 44 straipsnio 6 dalyje). Nekaltumo prezumpcija suponuoja svarbias įrodinėjimo taisykles: įrodinėjimo pareigos negalima perkelti kaltinamajam ar įtariamajam; neįrodytas kaltumas yra tolygus įrodytam nekaltumui. Be kita ko, baudžiamojo proceso teisės doktrinoje taip pat pažymima, kad „nekaltumo prezumpcija reikalauja, kad visos abejonės, kylančios sprendžiant baudžiamąją bylą, būtų vertinamos kaltinamojo naudai“ (lot. *in dubio pro reo*) (Goda, 2005, p. 51.). Aptariamasis konstitucinis preziumuojamo nekaltumo principas neabejotinai suderintas ir su atitinkamomis tarptautinės teisės nuostatomis – Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 11 straipsnio 1 dalimi, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnio 2 dalimi, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 2 dalimi. Atitinkamai ir Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) praktikoje aiškinama, kad pareiga įrodyti asmens kaltumą tenka baudžiamąjį persekiojimą vykdančioms institucijoms; kaltinamasis savo nekaltumo įrodinėti neprivalo, o bet kokios abejonės yra vertinamos kaltinamojo naudai (Barber, Messegue ir Jabardo prieš Ispaniją, 1988, para 77).

Interpretuodama konstitucinės nekaltumo prezumpcijos turinį šio darbo autorė daro išvadą, kad šis principas suponuoja būtinų procesinių taisyklių baudžiamajame procese

laikymąsi - teisėsaugos institucijos turi pareigą pateikti pakankamai asmens kaltumą įrodančių įkalčių teismui, o teismas turi teisingai nustatyti tikrąsias bylos aplinkybes. Vadinas, viso baudžiamojo proceso metu galioja taisyklė, kad nusikalstamos veikos padarymu įtariamas ar kaltinamas asmuo neįrodinėja savo nekaltumo, o atvirkščiai – kaltintojas turi įrodyti asmens kaltumą, ir tai suponuoja asmens teisę savo byloje elgtis pasyviai, tuo pačiu – atsisakyti duoti parodymus.

Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje tiesiogiai įtvirtintas draudimas versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas aiškindamas Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje įtvirtintą garantiją yra konstatavęs, jog ši nuostata reiškia, kad fizinis asmuo gali atsisakyti duoti parodymus, kuriais remiantis jis pats, jo šeimos narys ar artimas giminaitis galėtų būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, jeigu galima sankcija pagal savo pobūdį ir dydį (griežtumą) prilygtų kriminalinei bausmei (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. balandžio 12 d. nutarimas).

Konstitucijos komentarų autoriai pažymi, kad toks atsisakymas duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius, o kartu ir savo nekaltumo įrodymų neteikimas negali būti vertinamas kaip savo kaltės pripažinimas (Jovaišas et al., 2000, p. 247). Konstitucinis principas, draudžiantis versti duoti parodymus prieš save, detalizuojamas BPK 80 ir 82 straipsniuose. Šis principas taip pat įtvirtintas svarbiausiuose tarptautiniuose dokumentuose. Tarptautinio politinių ir pilietinių teisių pakto 14 straipsnio 3 dalies g punkte numatyta, kad visi nusikaltimo padarymu įtariamai asmenys turi teisę būti „neverčiami liudyti prieš save ar pripažinti savo kaltę“ (Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, 1996). Europos žmogaus teisių konvencijos (toliau – EŽTK) 6 straipsnyje savęs nekaltinimo privilegija nors ir tiesiogiai neįtvirtinta, tačiau remiantis EŽTT praktika, savęs nekaltinimo privilegija yra vienas svarbiausių teisės į teisingą bylos nagrinėjimą aspektų pagal EŽTK 6 straipsnį. Ši privilegija EŽTT praktikos kontekste pirmą kartą paminėta teismui konstatavus, jog šalies teisės ypatumai negali pateisinti asmens, kaltinamo nusikaltimo padarymu, teisės tylėti ir neprisidėti prie savo paties kaltinimo, (angl. *to remain silent and not to contribute to incriminating himself*) pažeidimo. Taigi Konvencijos 6 straipsnyje įtvirtintas teisingo teismo principas apima ir privilegiją neapkaltinti savęs (Funke prieš Prancūziją, 1993, para 44).

Asmens teisė atsisakyti duoti parodymus prieš save įgyvendinama tinkamai, kai žmogus yra informuojamas apie jo teisę atsisakyti duoti parodymus, kaip galimai jį įkaltinančios informacijos, ir, apie tai, kad toks atsisakymas nėra sankcionuojamas. Atsisakymas duoti parodymus negali apsunkinti įtariamojo (kaltinamojo) padėties

baudžiamajame procese, negali sukelti jam jokių padarinių, susijusių su jo padėtimi ikiteisminio tyrimo metu, bylos nagrinėjimo stadijoje ar priimant apkaltinamąjį ar išteisinamąjį nuosprendį. Ši konstitucinė nuostata apima tiek materialinę, tiek ir procesinę teisę. R. Merkevičius teigia, kad Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalis įtvirtina tiek tiesioginio, tiek netiesioginio vertimo duoti parodymus draudimą (Merkevičius, 2006, p. 57-58).

Bet kokios priemonės kuriomis gali būti siekiama priversti įtariamąjį ar kaltinamąjį pateikti informaciją, susijusią su jo ar jo šeimos narių (giminaičių) galimai padaryta nusikalstama veika, pažeidžiant jo teisę pačiam laisvai apsispręsti, kokį elgesio modelį jis nori pasirinkti konkrečioje situacijoje, neabejotinai pažeidžia ir kitas su pagrindinėmis žmogaus laisvėmis ir teisėmis susijusias Konstitucijos nuostatas.

Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalis laiduoja teisę į gynybą nuo pat baudžiamojo proceso pradžios ir viso jo metu. Aptariamas straipsnis nurodo: „Asmeniui, kuris įtariamą padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą“. Konstitucijos komentaro autoriai pabrėžia, kad tai yra žmogaus teisė gintis nuo įtarimo ar pareikšto kaltinimo, visiškai ar iš dalies neigiant kaltinimą, teikiant įrodymus, siekiant išvengti pernelyg griežto nuosprendžio ir panašiai (Jovaišas *et al.*, 2000, p. 254). Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje konstatuojama, kad iš konstitucinės teisės į gynybą, taip pat teisės turėti advokatą kyla ir valstybės institucijų pareiga užtikrinti, kad galimybė įgyvendinti šias teises būtų reali (Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas).

Teisės į gynybą užtikrinimas baudžiamajame procese yra viena iš teisingo bylos išnagrinėjimo sąlygų. Šio konstitucinio principo reikalavimai yra įtvirtinti baudžiamojo proceso įstatymo straipsniuose (pavyzdžiui, BPK 44 straipsnio 8 dalyje; BPK 10 straipsnio 1 dalyje; BPK 51 straipsnyje ir kt.). Be jokios abejonės, ši teisė įtvirtinta ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkte, Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 47 straipsnyje. EŽTT byloje *Poitrinolo* prieš Prancūziją buvo nurodyta, kad kaltinamojo teisė būti veiksmingai ginamam nėra absoliuti, tačiau ji yra viena iš esminių teisingo proceso elementų (*Poitrinol* prieš Prancūziją, 1993, para 34). Atkreiptinas dėmesys, kad atitinkamai Lietuvos baudžiamajame procese teisė į advokatą, skirtingai nei nurodoma EŽTT praktikoje, yra absoliuti ir bet kokie jos ribojimai yra draudžiami.

Konstitucijoje įtvirtinta teisė į gynybą reiškia, kad asmuo bet kurioje proceso stadijoje šią savo teisę gali įgyvendinti ne tik savarankiškai gindamasis nuo jo atžvilgiu pareikšto kaltinimo, tačiau ir turi nevaržomą teisę naudotis kvalifikuoto teisininko – advokato paslaugomis. Asmuo, atsidūręs situacijoje, kurioje yra įtariamąs ar kaltinamas tam tikru

teisės pažeidimu, ne visada sugeba pasinaudoti jam garantuojamomis procesinėmis teisėmis. Teisės į gynybą užtikrinimas neabejotinai reikšmingas ir teisės atsisakyti duoti parodymus prieš save atžvilgiu, nes tinkamo, kvalifikuoto atstovavimo tikslas – užtikrinti tokio asmens teisių įgyvendinimą ir padėti jam tinkamai apginti savo teisėtus interesus.

Konstitucinis draudimo versti duoti parodymus prieš save principas tiesiogiai siejasi ir su kitais Konstitucijoje numatytais principais. Konstitucijos 18 straipsnis įtvirtina esminę demokratinės valstybės vertybę – žmogaus teisių ir laisvių prigimtinių pobūdį. Vadinasi Konstitucija, negali būti interpretuojama taip, kad būtų paneigiamos prigimtinių žmogaus teisės ir laisvės. Valstybės pareiga – šias teises ir laisves ginti ir saugoti jas nuo bet kokio neteisėto kišimosi į jas ir jų ribojimo. Konstitucinis Teismas, aiškindamas aptariamą konstitucinę nuostatą yra ne kartą konstatavęs: „<...> Konstitucijos 18 straipsnyje nustatyta, kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtines. Žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimas reiškia *inter alia* tai, kad žmogui *ipso facto* priklauso teisės ir laisvės, kurios yra neatskiriamos nuo jo asmens ir kurios negali būti iš jo atimtos. Prigimtines žmogaus teises – tai individo prigimtines galimybes, užtikrinančios jo žmogiškąjį orumą socialinio gyvenimo srityse <...>“; „<...> valstybė įpareigojama gerbti žmogaus teises ir laisves, teisinėmis, materialinėmis, organizacinėmis priemonėmis užtikrinti jų gynimą nuo neteisėto kėsinosi ar ribojimo. Valstybės institucijos, pareigūnai turi saugoti, ginti žmogaus teises ir laisves, o ypač svarbu, kad, vykdydami jiems patikėtas funkcijas, jie patys nepažeistų žmogaus teisių ir laisvių.“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas).

R. Merkevičiaus teigimu, bet kokie veiksmai ar priemonės, kurių tikslas yra išgauti prisipažinimą ar kitokiais būdais išgauti iš asmens jį galimai įkaltinančią informaciją, ignoruojant žmogaus valią laisvai apsispręsti, kokį elgesį jis norėtų pasirinkti konkrečioje situacijoje, paneigia žmogaus kaip savarankiško proceso subjekto esmę, tokiu būdu paversdamos patį asmenį priemone siekiant jo paties apkaltinimo. Vadinasi, draudimas versti žmogų pateikti informaciją prieš save ar kitaip aktyviai dalyvauti savęs kaltinimo procese inkorporuotas ir LR Konstitucijos 18 straipsnyje, kuriame nustatyta, kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtines, tuo išreiškiančiame aukščiausią, absoliučią ir neliečiamą konstitucinę vertybę – žmogui kaip asmenybei būdingą įgimtą orumą (Merkevičius, 2008, p. 484-485).

Konstitucijos 20 straipsnio 1 dalis įtvirtina nuo gimimo asmeniui priklausantį jo laisvės neliečiamumą. Šį konstitucinį principą svarbu analizuoti neatsiejamai ir nuo Konstitucijos 31 straipsnio, kuriame, kaip jau minėta rašto darbe, suformuluotos svarbiausios teisingumo vykdymo demokratinėje valstybėje nuostatos (nekaltumo

prezumpcija, draudimas versti duoti parodymus prieš save, teisė į gynybą ir kt.). Valstybės pareiga įtvirtinti tokią teisės normų sistemą, ir garantuoti tokią valstybės institucijų veiklą, kuri būtų pajėgi užtikrinti, kad asmens laisvės neliečiamybė nebus pažeidžiama jokia forma.

Interpretuojant šį konstitucinį principą, galima teigti, kad laisvės neliečiamumas sudaro sąlygas asmeniui atlikti bet kuriuos teisėtus veiksmus, įgyvendinti jam suteiktas teises galimybes įvairiose gyvenimo sferose. Asmens neliečiamumas yra neatsiejamas nuo dvasinės, fizinės nepriklausomybės, sprendimų priėmimo laisvės (Jovaišas *et al.*, 2000, p. 134).

Konstitucijos 21 straipsnio 1 ir 2 dalys įtvirtina teisę į žmogaus asmenybės apsaugą nuo neteisėto fizinio ir psichinio poveikio, ir teisę į žmogaus orumo neliečiamumą bei įstatyminę jo apsaugą. Psichinis asmenybės neliečiamumas siejamas su žmogaus apsauga nuo kėsینimosi į jo psichinę ir dvasinę būseną, intelektinę ir vidinę sferas (Jovaišas *et al.*, 2000, p. 134). Žmogaus orumo neliečiamumas suprantamas kaip kankinimo, žmogaus orumo žeminimo, žiauraus elgesio su žmogumi, ir taip pat tokių bausmių nustatymo draudimas. Negalima nesutikti su R. Merkevičiaus įžvalgomis, kad Konstitucijos 21 straipsnio 1 ir 2 dalys papildo, jo nuomone, netgi iš dalies apsprendžia, draudimo versti duoti parodymus prieš save principo turinį (Merkevičius, 2008, p. 486).

Šio darbo autorės nuomone, aptariamoms Konstitucijos 21 straipsnio nuostatos laiduoja ne tik, kaip rašo R. Merkevičius, teisę į pasakytą žodį, į informacinį apsisprendimą, tačiau ir teisę į atitinkamą žmogaus psichinį asmenybės neliečiamumą. Tai reiškia tokį valstybės apsaugos mechanizmą, kuris, šiame kontekste, garantuoja žmogaus intelektinį asmenybės neliečiamumą, neleidžiant teisėsaugos institucijoms ir (ar pareigūnams) reikalauti iš asmens galimai jį įkaltinančios informacijos.

Konstitucijos 26 straipsnio 1 dalis deklaruoja nevaržomą minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę. Sąvokos “mintis”, “sąžinė” ir “religija” apima žmogaus intelektinės ir dvasinės veiklos įvairovę, taip pat jos išraišką. Teigtina, kad minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę žmonės naudojami savo sąmonėje, o teisinio reguliavimo dalyku sąmonėje susiformavęs „produktas“ tampa jį išreiškus garsiai ir apie tai sužinojus kitiems individams, valstybei. Vadinas, šio analizuojamo principo kontekste galima kalbėti ne apie minties, tikėjimo ir sąžinės, laisvę kaip tokių, kurie egzistuoja individo sąmonėje, o laisvę mintis apie tai išreikšti garsiai.

R. Merkevičius šiame kontekste pažymi, kad aptariama konstitucinė nuostata žmogų postuluoja kaip jam žinomos informacijos savininką, kuris gali laisvai, niekieno nevaržomai apsispręsti kaip elgtis su šia informacija, kada, kiek ir koku tikslu jis nori šia

informacija dalintis (Merkevičius, 2008, p. 485). Taigi ir aptariama pagrindinio įstatymo nuostata dėl žmogaus minties, tikėjimo ir sąžinės laisvės liudija apie asmens teisę į jo elgesio teisiniame procese dispozityvumą, kiek tai susiję su apsisprendimu išviešinti informaciją, galimai turėsančią įtakos jo paties byloje.

Apibendrinama išsakytas mintis apie Konstitucijos saugomas asmens teises bei laisves, atsižvelgdama į Konstitucijos vientisumo principą ir į tai, kad Konstitucija yra „gyvas“ įstatymas, šio darbo autorė daro išvadą, kad Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje tiesiogiai įtvirtintas draudimas versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius ne tik yra vienas svarbiausių teisingumo vykdymo demokratinėje teisinėje valstybėje principų, tačiau neabejotinai yra susijęs ir su kitomis Konstitucijos saugomomis vertybėmis. Šio principo turinys turi būti aiškinamas neatsiejamai nuo tokių konstitucinių vertybių, kaip nekaltumo prezumpcija, teisė į gynybą, žmogaus teisių ir laisvių prigimtinis pobūdis, žmogaus psichinės laisvės neliečiamumas, teisė į žmogaus orumo neliečiamumą, minties, sąžinės ir tikėjimo laisvę.

Kaip jau minėta, tiek Lietuvoje, tiek ir užsienio valstybėse *nemo tenetur se ipsum accusare* principas laikomas vienu esminių teisingumo vykdymo principų. Įstatymai draudžiantys priverstinį savęs įkaltinimą nėra vienodi visame pasaulyje, tačiau, kaip matyti iš jau aptarto draudimo versti duoti parodymus prieš save istorinio konteksto, daugumoje bendrosios tradicijos ir kontinentinės teisės tradicijos valstybių šios teisės išraiškos gana panašios.

Pavyzdžiui, kaip Lietuvoje, taip ir Prancūzijos baudžiamajame procese pritariama nekaltumo prezumpcijos principui, ir čia galioja bendra įrodinėjimo taisyklė – nusikalstamos veikos padarymą ir asmens kaltumą įrodyti turi kaltintojas, o įtariamasis gali laikytis kiek įmanoma pasyviau (Pradel, 2001, p. 355). Prancūzijoje nekaltumo prezumpcija įtvirtinta 1789 m. Visuotinėje žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje. Prancūzijos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (toliau – ir Prancūzijos Respublikos BPK) įtvirtinta asmens teisė būti nedelsiant informuotu apie tai, kad jis turi teisę neatsakyti į jam pateikiamus klausimus. Tiesa, Prancūzijos Respublikos BPK nuostata, kuri suteikia privilegiją, nėra visiškai aiški. *Nemo tenetur se ipsum accusare* yra įtvirtintas aptariamo kodekso 114 straipsnyje, ir pagal jį privilegija taikoma tik ikiteisminio tyrimo teisėjo vykdomai apklausai. Ikiteisminio tyrimo teisėjas nustato kaltinamojo tapatybę, pasako, kuo jis kaltinamas, ir praneša, kad jis yra laisvas atsisakyti duoti parodymus, visa tai yra fiksuojama atitinkamame procesiniame dokumente (Prancūzijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 1958). Taigi matyti, kad iš pirmo žvilgsnio šio straipsnio nuostatos aiškiai nenurodo, kad privilegija apima visą baudžiamąjį procesą.

Taip pat pažymėtina, kad Prancūzijos baudžiamajame procese liudytojams tiesiogiai nelaiduojama teisė atsisakyti duoti parodymus net jei tai reikštų parodymų davimą prieš save ar savo šeimos narius. Prancūzijos Respublikos BPK 103 ir 105 straipsniuose numatyta, kad liudytojai prisiekia sakyti tik tiesą, o asmenys, prieš kuriuos yra rimtų ir patvirtinančių požymių, kad jie galėjo dalyvauti nusikalstamoje veikoje, negali būti apklausiami kaip liudytojai.

Šio darbo autorė, anksčiau kursiniame rašto darbe nagrinėjusi specialiojo liudytojo instituto reglamentavimą Prancūzijos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse, šiame kontekste pažymi, kad kaip Lietuvoje, taip ir Prancūzijos baudžiamajame procese egzistuoja specialiojo liudytojo institutas, Prancūzijoje vadinamas *témoin assisté* (liet. atstovaujamas liudytojas). Šis proceso dalyvis taip pat naudojasi teise atsisakyti duoti parodymus prieš save. Prancūzijos Respublikos BPK straipsniuose nuo 113-1 iki 113-8 numato atstovaujamojo liudytojo institutą, jo pareigas ir teises, kurių viena – savęs nekaltinimo privilegija:

1) atstovaujamojo liudytojo statusą asmuo gali įgyti prokuroro pateiktame pirminiame ar papildomame procesiniame dokumente nurodytų duomenų pagrindu jo atžvilgiu neatliekant ikiteisminio tyrimo, arba nukentėjusiojo skundo pagrindu (113-1 ir 113-2 str.);

2) atstovaujamas liudytojas turi teisę daryti pareiškimus, atsakyti į jam užduotus klausimus arba tylėti (113-4 str.);

3) bet kuriuo procedūros metu atstovaujamas liudytojas gali paprašyti kad jam būtų skiriamas įtariamą statusas; tada asmuo laikomas įtariamuoju ir jam suteikiamos visos šio statuso teisės (113-6 str.);

4) atstovaujamas liudytojas neprisiekia (113-7 str.).

Taigi, matyti, apibendrinant galima daryti išvadą, kad Prancūzijos BPK nenumatyta, kad teisė atsisakyti duoti parodymus prieš save galioja viso baudžiamojo proceso metu, kaip yra Lietuvoje. Tačiau tokia teisė, neabejotinai pasižymi ir tam tikrais panašumais. Pavyzdžiui, kaip Lietuvoje, taip ir Prancūzijoje, asmenys, dėl kurių dalyvavimo nusikalstamoje veikoje yra rimtų įrodymų, negali būti apklausiami kaip liudytojai, o Prancūzijos atstovaujamojo liudytojo įstatyminis reglamentavimas taip pat laiduoja teisę neatsakyti į užduodamus klausimus, teisę reikalauti būti pripažintam įtariamuoju. Taip pat *témoin assisté* neprisiekia, todėl jam nekyla atsakomybė už melagingus parodymus (Rakevičiūtė, 2021, p. 8-9).

Vienos iš bendrosios teisės tradicijos šalių, kuri, kaip minėta rašto darbe, laikoma viena iš savęs nekaltinimo privilegijos reglamentavimo pradininkių, Anglijos ir Velso

baudžiamojo proceso teisėje, savęs nekaltinimo privilegija taip pat užima tam tikrą vietą. Tiesa, kaip pamatysime, ji nėra tokia liberali, kaip kontinentinės teisės tradicijos šalyse. 1994 m. Baudžiamosios teisės ir viešosios tvarkos akte (angl. *Criminal Law and Public Order Act*), numatytos įstatyminės taisyklės, pagal kurias iš įtariamojo (kaltinamojo) tylėjimo yra daromos tam tikros neigiamos išvados (Jurka, 2006, 31-39). Apklausias asmuo turi teisę laikytis pasyviai ir neduoti parodymų, tačiau tai gali pakenkti jo gynybai, jei apklausos metu nepaminiama to, kuo vėliau remiamasi teisme. Pasirinkimas neduoti parodymų teisme kai kuriais atvejais taip pat gali būti naudojamas kaip kaltinamojo kaltės įrodymas. Kaltinamojo teisė neduoti parodymų 1994 m. Baudžiamosios justicijos ir viešosios tvarkos įstatymo 34 - 35 straipsniuose skiriasi nuo tradicinės kontinentinės teisės tradicijos šalyse vyraujančios savęs nekaltinimo privilegijos (Anglijos ir Velso Baudžiamosios teisės ir viešosios tvarkos aktas, 1994). Šios nuostatos leidžia teismui ir prisiekusiųjų komisijai daryti tokias išvadas, kurios atrodo tinkamos dėl to, kad kaltinamasis nedavė parodymų arba dėl jo atsisakymo be pateisinamos priežasties atsakyti į bet kurį klausimą. Pagal aptariamą įstatymą neigiamos išvados gali būti daromos tik tuo atveju, jei kaltinamąjį teismas įspėjo apie parodymų neteikimo pasekmes, arba kai jis pareiškė, kad duos parodymus, tačiau tai daryti atsisakė. Ši taisyklė paprastai taikoma visiems kaltinamiesiems, kurie neatsako į savo gynybos klausimus, nebent jų atsisakymas būtų pagrįstas. Toks pagrįstumas gali būti nustatytas tik tuo atveju, jei jis patenka į vieną iš trijų atvejų:

- 1) savęs nekaltinimo privilegijos pagrindu;
- 2) kitam įstatymui draudžiant naudoti įrodymus, kurie būtų pateikti atsakyme;
- 3) teismui nusprendus, kad į klausimą atsakyti nereikia.

Galioja ir bendra taisyklė, kada liudytojas turi teisę atsisakyti duoti parodymus, nepaisydamas teismo ar komisijos pozicijos. Tačiau ir čia yra taikomos išimtys, susijusios su Anglijos įstatymų valstybės paslapties atskleidimo ir kelių eismo taisyklių pažeidimų bylose nustatyta pareiga liudytojui atsakyti į policijos užduodamus klausimus. Vadinasi, savęs nekaltinimo privilegija Anglijos baudžiamojo proceso teisėje yra kiek kitokia, nei Lietuvoje. Kai Kontinentinės teisės tradicijos šalyse asmenys privilegija gali naudotis plačiai tiek ikiteisminėje tiek ir teisminio nagrinėjimo proceso stadijose, britiškojo baudžiamojo proceso laiduojama teisė atsisakyti duoti parodymus yra ribojama tam tikrų išlygų, o didžiausias skirtumas yra tas, kad asmuo turi teisę atsisakyti parodymus iš esmės, tačiau kartą tai padaręs, savo parodymais nebegali remtis tolesnėje proceso eigoje.

2. DRAUDIMO VERSTI DUOTI PARODYMUS PRIEŠ SAVE REALIZAVIMAS LIETUVOS BAUDŽIAMAJAME PROCESSE

2.1. Savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimas įtariamojo, kaltinamojo ir liudytojo atžvilgiu

Savęs nekaltinimo privilegija baudžiamajame procese suteikia tam tikras procesines garantijas asmenims, duodantiems parodymus. Šios procesinės garantijos, kaip teigia R. Merkevičius, išreiškia baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens teisę į įgimtą orumą. Tai fundamentalios procesinės garantijos, kurių esmė – užtikrinti, kad baudžiamajame procese, kaip labiausiai pažeidžiamoje teisinio gyvenimo sferoje, baudžiamojon atsakomybėn traukiamas asmuo nebūtų paverčiamas valstybinio persekiojimo objektu (Merkevičius, 2008, p. 58-59). Šios garantijos skirtos užtikrinti baudžiamajo proceso paskirties realizavimą ir procese dalyvaujančių subjektų teisių ir teisėtų interesų apsaugą. Konstitucinė garantija, suteikianti teisę neliudyti prieš save ir prieš šeimos narius, lemia kiekvieno asmens, baudžiamajame procese duodančio parodymus, pasirinkimą duoti parodymus ar ne (Jurka, *et. al.*, 2016, p. 147). Būtinai *nemo tenetur se ipsum accusare* principo turinio elementas yra „oficialus teisės tylėti ar, kitaip tariant, neteikti save kaltinančios informacijos išaiškinimas, visų pirma, pašalinantis abejones ir suteikiantis baudžiamojon atsakomybėn traukiamam asmeniui aiškų žinojimą, kad jis turi procesinę galimybę laisvai apsispręsti.“ (Merkevičius, 2006, p. 57).

Baudžiamajame procese išskirtinai šia teise naudojasi įtariamasis, kaltinamasis ir liudytojas. Kaip jau minėta ankstesnėje darbo dalyje, konstitucinių principų ir nuostatų, susijusių su teisingumu, draudimo piktnaudžiauti valdžia, proceso subjektų teisėtų interesų ir teisių apsauga, reikalavimus įgyvendina, be kita ko, Lietuvos Respublikos baudžiamajo proceso kodeksas.

Įtariamojo, kaip ir kitų proceso dalyvių, teisėtus interesus ir teisę į gynybą padeda realizuoti procesinių teisių kompleksas, leidžiantis baudžiamajame procese ginti minėtas teises. BPK 21 straipsnio 4 dalis tiesiogiai numato įtariamojo teisę atsisakyti duoti parodymus. Aptariamame straipsnyje numatytos įtariamojo teisės, leidžiančios šiam proceso dalyviui būti proceso subjektu, o ne vien tik objektu: „Įtariamasis turi teisę: <...>; duoti parodymus; tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką; pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus; <...>; apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus; būti lydimas atstovo pagal įstatymą teismo posėdžiuose ir atliekant kitus

procesu veiksmus, <...>.“ (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Taigi, akivaizdu, kad BPK įtariamajam įtvirtina tam tikrą kompleksą teisių, suteikiančių galimybę ginti savo konstitucines teises ir teisėtus interesus baudžiamajame procese.

Aptariamo straipsnio formuluotė leidžia aiškiai suprasti, kad duoti parodymus yra įtariamojo teisė, bet ne pareiga. Taigi, parodymų davimas, kaip viena iš įtariamojo gynybos priemonių, nėra imperatyvus, ir tai nereiškia, kad duoti parodymus įtariamasis privalo, atvirkščiai – jis gali visiškai tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikaltimą.

R. Merkevičiaus teigimu, konstitucinė savęs nekaltinimo privilegija įtariamajam suteikia galimybę pasirinkti tylėti, pateikti tik dalį žinomos informacijos arba atsakyti tik į atskirus klausimus. Jis išskiria tris baudžiamajon atsakomybėn traukiamo asmens elgesio alternatyvas:

- 1) visišką tylėjimą;
- 2) dalinį tylėjimą;
- 3) epizodinį tylėjimą arba tylėjimą tik tam tikrose proceso stadijose (Merkevičius, 2008, p. 514).

Įtariamasis šias elgesio alternatyvas realizuoja duodamas parodymus. Parodymų davimas atliekamas apklausos metu, kurios tvarką detalizuoja BPK 188 ir 189 straipsniai. BPK nustato specialias įtariamojo asmens apklausos taisykles: BPK 188 str. 3 d. įtvirtinta, kad prieš pradėdamas įtariamojo apklausą, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar šio kodekso nurodytais atvejais ikiteisminio tyrimo teisėjas išaiškina įtariamajam jo teisę tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką. Ši teisė, manytina, yra dalis įtariamojo teisės būti informuotam. Teisių išaiškinimas įtariamajam visais atvejais turi būti suprantamas plačiąja prasme, t. y. įtariamajam žodžiu, aiškiai ir nedviprasmiškai turi būti paaiškinta ne tik apie jo teises, tačiau ir įsitikinama, kad asmuo jas supranta. (Gušauskienė, 2008, p. 60) Atsižvelgiant į tai, kad teisės atsisakyti duoti parodymus prieš save tikslas yra apsaugoti įtariamąjį nuo baudžiamojo persekiojimo institucijų piktnaudžiavimo valdžia, jo pasirinkimo laisvė realiai pažeidžiama tuo atveju, kai įtariamasis yra neinformuojamas apie tokią turimą teisę. Galima daryti prielaidą, kad geriausiai šią teisę užtikrina įtariamojo gynėjas, kurio dalyvavimas garantuoja, kad įtariamojo teisių išaiškinimas nebūtų tik procesinis formalumas įteikiant atspausdintą „teisių katalogą“.

Pirmosios apklausos metu surinkti duomenys neretai tampa esminiais įrodymais teisme, todėl įtariamojo apklausa turi būti vykdoma ne „neformalių“ pokalbių pagrindu, o BPK 188 straipsnis nustatyta tvarka. Kasacinio teismo praktikoje nurodoma, kad

ikiteisminio tyrimo metu duomenys apie nusikalstamą veiką, ją padariusį asmenį ir kitas aplinkybes, turinčias reikšmės bylai išspręsti teisingai, renkami tik BPK nustatyta tvarka, pavyzdžiui: „<...> įrodymu negali būti laikomi raštai, gauti kaip įtariamąjo ar kaltinamojo apklausos protokolo pakaitalas. BPK normos numato, kad pareigūnai traukiamo baudžiamajon atsakomybėn asmens paaiškinimus gauti gali atlikdami tokio asmens apklausas BPK nustatyta tvarka. Apklausos metu gauta informacija prireikus gali būti tikrinama atliekant parodymų patikrinimo veiksmus. (Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2013 m. rugsėjo 24 d. nutartis baudžiamajame byloje 2K-350/2013). Visi procesiniai veiksmai turi būti visada fiksuojami, kad būtų išvengta bet kokio galimo piktnaudžiavimo. Teisė atsisakyti duoti parodymus prieš save yra skirta apsaugoti įtariamąjį nuo pareigūnų prievartos ir įrodymų gavimo pasinaudojant emocinio poveikio priemonėmis, nepaisant pastarojo teisės pasirinkti kalbėti ar tylėti. Ši pasirinkimo laisvė pažeidžiama apklausą vykdančiam subjektui imantis gudrybių skirtų išgauti prisipažinimą ar kitus kaltinamojo pobūdžio parodymus (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. lapkričio 26 d. nutartis baudžiamajame byloje Nr. 2K-475/2013).

Doktrinoje nurodoma, kad įtariamąjo apklausos metu gali susidaryti nekonfliktinė arba konfliktinė situacija. Nekonfliktinė situacija yra tada, kai įtariamasis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką, o konfliktinė – kai įtariamasis atsisako duoti parodymus, arba duoda žinomai melagingus parodymus. Šios situacijos apklausos metu gali keistis priklausomai nuo įtariamąjo pozicijos – pastarasis gali prisipažinti dėl dalies veiksmų, o kitus neigti, gali atsakyti tik į tam tikrus klausimus (Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodekso komentaras, 2003, p. 502-503). Nepaisant to, kad BPK komentare komentuojamo 188 straipsnio dabartinė redakcija tiesiogiai numato teisę tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, atitinkamai, A. Gorbatkov teigia, kad egzistuojant konfliktinei situacijai, tyrėjas turi ją pakeisti, naudoti įvairius taktinius būdus, kurie skiriami į: emocinio poveikio būdus, loginio poveikio būdus ir taktines kombinacijas. Anot mokslininko, emocinio poveikio būdais paprastai siekiama padidinti apklausiamąjo emocinę įtampą, apeliuojama į jo asmenines savybes, pavyzdžiui, supažindinant įtariamąjį su jo parodymų svarba tiesos byloje nustatymui ir jo gynybos interesams, išaiškinant įtariamajam veikos pavojingumą, pasekmių sunkumą; skatinant teigiamas įtariamąjo savybes, ir kt. Pagrindiniai loginio poveikio būdai yra prieštaravimų, esančių įtariamąjo, įtariamąjo ir jo bendrininkų parodymuose, analizė ir panaudojimas; ir kt. Taktinės kombinacijos padeda išspręsti tam tikrus uždavinius, pavyzdžiui, paskatinti įtariamąjį duoti parodymus, nustatyti konkrečius faktus, demaskuoti melą (Gorbatkov, 2022, p. 45).

Konflikcinėje situacijoje įtariamajam atsisakius duoti parodymus, jo poziciją galima pakeisti stengiantis įtikinti įtariamąjį, kad dėl to jam gali kilti padarinių – gali būti užvilktas tyrimas, neatskleistos jo atsakomybę galimai lengvinančios aplinkybės (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras, 2003, p. 503). Tokie doktrinoje nurodomi apklausų metodai, siekiantys pakeisti įtariamojo procesinį elgesį, kuriais siekiama sukelti, padidinti apklausiamojo emocinę įtampą, neabejotinai prieštarauja BPK 188 straipsnyje įtvirtintai įtariamojo teisei rinktis būti pasyviu proceso dalyviu, bei konstitucinei savęs nekaltinimo privilegijai. Šio darbo autorės nuomone, demokratinėje valstybėje apskritai neturėtų būti galimybės naudoti emocinio poveikio būdus ir (ar) loginio poveikio būdus prieš asmenį už tai, kad jis atsisako duoti parodymus prieš save arba pasirenka teisę tylėti. Tokių metodų naudojimas yra ne tik prieštaraujantis įtariamo asmens konstitucinėms teisėms, tačiau ir apsunkena asmeniui galimybę šias teises ginti, mat neteisėto apklausos metodo panaudojimo faktą turi įrodyti pats kaltinamas, o paneigti gali ikiteisminio tyrimo pareigūnas, todėl įrodinėjimo našta akivaizdžiai yra paskirstyta neproporcingai.

BPK 189 straipsnis numato ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamos įtariamojo apklausos atvejus ir tvarką. Jame numatyta, kad prokuroras įtariamojo, jo gynėjo ar savo iniciatyva gali pateikti ikiteisminio tyrimo teisėjui prašymą ikiteisminio tyrimo metu apklausti įtariamąjį. Aptariamo straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas įtariamąjį apklausia prokuroro iniciatyva, tuo atveju, jei įmanoma, kad bylos nagrinėjimo teisme metu kaltinamasis gali pakeisti savo parodymus arba pasinaudoti teise atsisakyti duoti parodymus. V. Kilinsko teigimu, „galimybė ikiteisminio tyrimo teisėjui atlikti įtariamojo apklausą prokuroro iniciatyva numatyta vadovaujantis teisingumo interesais - ja siekiama parodymams suteikti tokį statusą, kad jais būtų galima pasinaudoti kaip įrodymais bylą nagrinėjant teisme (Kilinskas, 2005, p. 59). Tačiau doktrinoje nurodoma, kad net ir ikiteisminio tyrimo teisėjo apklausos metu įtariamajam patvirtinus prisipažinimą, pastarajam nedraudžiama parodymus keisti kitose proceso stadijose, nes duoti parodymus yra įtariamojo teisė, jokiais būdais ne pareiga. Įtariamasis duoda jo nuomone, jam pačiam naudingus parodymus ir visose proceso stadijose savo poziciją gali keisti ar išvis neduoti parodymų (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras, 2003, p. 510).

Kaip jau minėta, galiojantis draudimas atlikti baudžiamojo proceso įstatyme nenumatytas įtariamojo apklausas iš esmės reiškia, kad duomenys apie nusikalstamą veiklą, ją padariusį asmenį ir kitas aplinkybes, turinčias reikšmės bylai išspręsti teisingai, renkami tik BPK nustatyta tvarka. Kasacinio teismo praktikoje nagrinėtas atvejis, kai liudytojas,

kuriam vėliau byloje taikomas anonimiškumas, duoda parodymus apie tai, ką sužinojo laisvės atėmimo įstaigoje, kurioje kartu buvo įtariamasis. Tokiu atveju tikrinant liudytojo parodymus apie tai, ką jis sužinojo iš įtariamojo būdamas sulaikytas ar suimtas, būtina įsitikinti, ar asmuo laisvės atėmimo vietoje nebuvo patalpintas su tikslu išgauti informaciją iš ten pat laikomo įtariamojo, pažeidžiant pastarojo asmens konstitucinę savęs nekaltinimo privilegiją: „<...> teismas, remdamasis anonimiais asmens parodymais apie tai, ką jis girdėjo būdamas sulaikytas ar suimtas iš kitų sulaikytųjų ar suimtųjų, be kita ko, turi įsitikinti ir dėl to, kad toks asmuo nebuvo uždarytas į atitinkamą įstaigą vien tik siekiant išgauti reikalingą informaciją iš kartu laikomo įtariamojo ar kaltinamojo, pažeidžiant pastarojo asmens konstitucinę teisę neduoti parodymų prieš save. Nepašalinus abejonų dėl to, kad taip galėjo būti, tokio liudytojo parodymai negali būti pripažinti BPK 20 straipsnio reikalavimus atitinkančiu įrodymu“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. gegužės 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-214/2013). Panašiai konstatuojama ir EŽTT praktikoje. Byloje, kurioje buvo nagrinėjama situacija, kai iš įtariamojo informacija buvo išgauta kartu su juo į kamerą patalpinus policijos informatorių, EŽTT konstatavo, kad nors teismas turi teisę nuspręsti dėl įrodymų priimtinumą, teisė tylėti ir savęs nekaltinimo privilegija yra sąžiningo teismo proceso pagrindas, ir, visų pirma, yra susijusi su asmens valios gerbimu. Įrodymai, gauti priemonėmis, pažeidžiančiomis pačią teisės neduoti parodymų prieš save esmę, kai asmuo pasirinko nekalbėti su teisėsaugos pareigūnais, o pastarieji vis tiek nusprendžia gauti šio asmens parodymus, apgaule priverčiant kalbėti su kitu asmeniu ir panaudoja šiuos pareiškimus prieš jį, yra neleistini (*Allan prieš Jungtinę Karalystę*, para. 44). Taigi, galima daryti išvadą, kad informacija, gauta bet koku būdu paneigiant pareiškėjo valią ir tokios informacijos naudojimas, vienareikšmiškai pažeidžia įtariamojo teisę tylėti ar neduoti parodymų prieš save, todėl negali būti laikoma BPK 20 straipsnio reikalavimus atitinkančiu įrodymu.

Ikiteisminiame tyrime, be oficialių įtariamojo apklausų, informacija gali būti gaunama ir kriminalinės žvalgybos subjektų veiklos metu, sprendžiant kriminalinės žvalgybos uždavinius. Kriminalinės žvalgybos informacijos rinkimo būdai įtvirtinti Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymo 2 straipsnyje (Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas, 2012). Tokie būdai, be kita ko, gali būti agentūrinė veikla, kai informacija gaunama įgyto pasitikėjimo pagrindu panaudojant kriminalinės žvalgybos slaptuosius dalyvius ir (ar) naudojantis kitų asmenų pagalba; slapta apklausa, kai jos vykdytojo priklausomybė kriminalinės žvalgybos subjektui yra neatskleista; nusikalstamos veikos imitavimas, sekimas, techninių priemonių panaudojimas. Atsižvelgiant į šių kriminalinės žvalgybos informacijos rinkimo būdų specifiką, kurių metu

siekama kriminalinės žvalgybos uždavinių ir gali būti tikimasi išaiškinti nusikalstamą veiką, be kita ko, išgaunant įtariamojo prisipažinimą apie savo paties padarytą nusikalstamą veiką, kvestionuotina tampa *nemo tenetur se ipsum accusare* principo apsauga. Konstitucinis teismas laikosi nuostatos, kad, nors, pavyzdžiui, provokacija, kaip informacijos rinkimo būdas, yra draudžiama, tačiau Konstitucinis Teismas nurodo, kad, pavyzdžiui, nusikalstamą veiką imituojančias elgesio modelis gali būti viena iš priemonių, siekiant išaiškinti asmens rengiamą ar jau pradėtą daryti nusikaltimą. Visgi, atkreiptinas dėmesys, kad taip gauta informacija gali būti naudojama baudžiamajame procese kaip įrodymas tik jei nėra pažeidžiamas įrodymų leistinum principas. Aukščiausiojo teismo praktikoje pažymima, kad kriminalinės žvalgybos tyrimas visada apima veiksmus, įsiskverbiančius į privatų žmogaus gyvenimą bei varžo pagrindines žmogaus teises ir laisves, todėl duomenims, gautiems kriminalinės žvalgybos informacijos rinkimo būdais keliami itin griežti teisėtumo ir patikimumo reikalavimai (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 16 d. nutartis baudžiamajame byloje Nr. 2K-361-699/2015). Vadovaujantis tuo, duomenims, gautiems kriminalinės žvalgybos informacijos rinkimo būdais, kurie varžo pagrindines žmogaus teises ir laisves taikomi itin griežti įrodymų leistinum reikalavimai neabejotinai apima ir atvejus, kuomet ribojama asmens teisė nekaltinti savęs. Taigi, manytina, kad visada privalo būti patikrinama, ar išgaunant tokius duomenis nebuvo pažeistas *nemo tenetur se ipsum accusare* principas.

Užbaigus ikiteisminį tyrimą ir baudžiamajam procesui pasiekus teisminę stadiją, įtariamasis tampa kaltinamuoju. BPK 242 straipsnio 1 dalyje įstatymų leidėjas numato, kad pirmosios instancijos teismas, nagrinėdamas bylą, privalo tiesiogiai ištirti bylos įrodymus, be kita ko – apklausti kaltinamuosius (Goda, et. al., 2003b, p. 74). Kaltinamojo duodami parodymai teismo nagrinėjimo metu turi daug reikšmės nagrinėjant bylą ir sprendžiant dėl pastarojo kaltės, tačiau, nepaisant to, nagrinėjimo teisme stadijoje kaltinamajam, kaip ir įtariamajam, taip pat garantuojama teisė tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką. Tokia teisė tiesiogiai įtvirtinta BPK 22 straipsnio 3 dalyje: „Kaltinamasis turi teisę: <...> nagrinėjimo teisme metu duoti parodymus ir užduoti klausimus; duoti paaiškinimus apie teismo tiriamas bylos aplinkybes ir pareikšti savo nuomonę dėl kitų nagrinėjimo teisme dalyvių pareikštų prašymų; tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką; <...>“. Įstatymas taip pat nenumato kaltinamojo atsakomybės už žinomai melagingų parodymų davimą. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, pasisakydamas dėl baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą ar atsisakymą duoti parodymus netaikymą kaltinamajam (taip pat ir įtariamajam) konstatuoja: „Lietuvos

Respublikos Konstitucijos 31 straipsnyje, BPK 21 straipsnio 4 dalyje, 22 straipsnio 3 dalyje yra nustatyta įtariamo ir kaltinamo asmens teisė į gynybą ir jis gali imtis įvairių veiksmų grindamasis bylos procese, todėl galimos ir tokios teisinės situacijos, kai įtariamasis, kaltinamasis, pasinaudodami teise į gynybą, duoda melagingus parodymus dėl nusikalstamos veikos, kurios padarymu jie yra įtariami, kaltinami. Tokia jų veika, pasinaudojant konstitucine teise į gynybą, negali būti laikoma melagingų parodymų davimu BK 235 straipsnio prasme.“ (Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2015 m. lapkričio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-9-895/2015).

Vadovaujantis BPK 268 straipsniu, kaltinamajam jo procesines teises žodžiu išaiškina teisėjas teismo posėdžio pradžioje. Teisiamojo posėdžio metu kaltinamojo apklausa vykdoma vadovaujantis 272 straipsnio nuostatomis. Šio straipsnio 1 dalis įtvirtina teisiamojo posėdžio pirmininko pareigą išaiškinti kaltinamajam jo teisę duoti paaiškinimus, atsakyti į klausimus arba tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką. Atsižvelgiant į tai, kad kaltinamojo teisių išaiškinimas yra būtina sąlyga veiksmingam šių teisių, o ypač teisės nekaltinti savęs, įgyvendinimui ir į tai, kad aptariamo straipsnio 3 dalyje numatyta, jog kaltinamojo apklausa pradeda teisiamojo posėdžio pirmininko pasiūlymu duoti parodymus apie kaltinimą ir kaltinamajam žinomas bylos aplinkybes, kaltinamajam toks pasiūlymas gali būti teikiamas tik tinkamai išaiškinus jo teises. Taigi teisės neduoti parodymų prieš save įgyvendinimas siejamas ne tik su įstatyminiu jos įtvirtinimu, tačiau su realia galimybe ją vykdyti išaiškinant kaltinamajam apie jo disponuojamas teises. Tokia pareiga įtvirtinta ir BPK 45 straipsnyje, kuriame nurodoma, jog teisėjas, prokuroras ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo ne tik išsamiai ir nešališkai ištirti bei išnagrinėti bylą, bet ir išaiškinti proceso dalyviams jų procesines teises ir užtikrinti galimybę jomis pasinaudoti. Atliekant kaltinamojo apklausą teismo nagrinėjimo metu, tokia informavimo apie pastarojo teisę tylėti ir (ar) atsisakyti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką pareiga numatyta teisiamojo posėdžio pirmininkui. Šio konteksto apibendrinimą puikiai atskleidžia R. Merkevičiaus teiginiai: „*Nemo tenetur se ipsum accusare* principo išaiškinimu atskleisdami baudžiamojon atsakomybėn traukiamam asmeniui jo turimas pasirinkimo alternatyvas, baudžiamojo persekiojimo institucijų pareigūnai įsipareigoja besąlygiškai priimti bet kurį baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens pasirinkimą. Įtariamajam ar kaltinamajam apsisprendus tylėti ar nedalyvauti apklausoje, šį baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens apsisprendimą baudžiamojo persekiojimo institucijų pareigūnai privalo respektuoti be išlygų ar išimčių.“ (Merkevičius, 2006, p. 50)

Šiame rašto darbe jau nagrinėta savęs nekaltinimo privilegija įtariamojo ir kaltinamojo atžvilgiu, atskleidė, kad verčiant asmenį liudyti prieš save yra pažeidžiama pastarojo teisė į teisingą bylos nagrinėjimą. Ameniui, galimai dalyvavusiam įvykdant nusikalstamą veiką ir esant galimybei ateityje už tai būti patrauktam baudžiamojon atsakomybėn, laiduojama teisė neduoti parodymų, jeigu atsakydamas į klausimus jis bus priverstas apkaltinti save (duos parodymus, lemiančius galimybę jo pačio atsakomybei kilti). Tačiau jei asmuo, baudžiamajame procese duoda parodymus kaip liudytojas, bet ne kaip įtariamasis ar kaltinamasis, preziumuotina, kad bylos baigtis nebūtinai turės jam tiesioginės įtakos, o tai lemia liudytojo teisės į teisingą bylos nagrinėjimą netaikymą.

Viena vertus, BPK 83 straipsnyje liudytojui įtvirtinta pareiga atvykti į teismą liudyti ir sąžiningai, bei teisingai atsakyti į jam pateikiamus klausimus. Taip pat BPK 183 straipsnis numato prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno pareigą prieš pradėdant pastarojo apklausą išaiškinti jam šio Kodekso 81 ir 83 straipsniuose numatytas teises ir pareigas, įspėti jį dėl atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 235 straipsnį už melagingų parodymų davimą. Pavyzdžiui, melagingų parodymų davimas (pareigos duoti teisingus parodymus nevykdymas) yra BK 235 straipsnyje numatytas nusikaltimas.

Kita vertus, šiame kontekste svarbi galiojanti išimtis, kada ir liudytojas gali atsisakyti duoti parodymus, nors pastebėtina, kad liudytojo teisė naudotis savęs nekaltinimo privilegija yra kur kas siauresnė, nei iki šiol aptartų įtariamojo ir kaltinamojo galimybių: BPK 80 straipsnio pirmas punktas, įtvirtindamas vieną iš aplinkybių, dėl kurių asmenys negali būti apklausiami kaip liudytojai, skelbia, jog kaip liudytojas negali būti apklausiamas asmuo, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, išskyrus atvejus, kai jis sutinka duoti tokius parodymus.

Kasacinio teismo praktikoje draudimas versti duoti parodymus prieš save pažeidžiamas, jei kaip liudytojas apklausiamas asmuo, kuris faktiškai yra įtariamasis nusikalstamos veikos padarymu, tačiau dėl vienu ar kitu priežasčių apklausos metu nėra pripažintas įtariamuoju BPK nustatyta tvarka: „BPK 80 straipsnio 1 punkte nustatyta, kad kaip liudytojas negali būti apklausiamas asmuo, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galbūt padarytą nusikalstamą veiką, išskyrus atvejus, kai jis sutinka duoti tokius parodymus, taikant BPK 82 straipsnio 3 dalyje numatytus liudijimo ypatumus <...>.“; „<...> kad pažeidžiant BPK 80 straipsnio 1 punkto reikalavimus gauti parodymai negali būti pripažinti BPK 20 straipsnio reikalavimus atitinkančiais įrodymais; kad tai, ar liudytojui užduodami klausimai negali būti vertinami kaip vertimas duoti parodymus prieš save, sprendžiama pagal konkrečias bylos aplinkybes.“ (Lietuvos Aukščiausiojo teismo

2017 m. sausio 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-55-699/2017) Tokių procesinių reikalavimų paskirtis yra apsaugoti apklausiamojo asmens teisę į gynybą ir kitas procesines teises. Visgi, Kasacinio teismo praktikoje taip pat nurodoma, kad BPK 82 straipsnio 3 dalyje numatytos liudytojo apklausos tvarkos nesilaikymas, atsižvelgus į tai, kad BPK 80 straipsnio 1 punkte, 82 straipsnio 3 dalyje įtvirtintų procesinių nuostatų paskirtis yra apsaugoti pačių apklausiamųjų teisę į gynybą ir kitas procesines teises, ir į tai, kad tokiam liudytojui vėliau nebuvo reiškiami nei įtarimai, nei kaltinimai, patikrinus parodymų davimo aplinkybes, gali būti nelaikoma parodymų leistinumą panaikinančia aplinkybe (Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2018 m. kovo 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-94-511/2018). Kaip minėta, dėl to turi būti sprendžiama pagal konkrečias bylos aplinkybes ir patikrinus parodymų davimo aplinkybes. Štai Lietuvos Apeliacinio teismo nagrinėtoje byloje buvo nustatyta, kad duomenys nagrinėjamoje byloje, buvo gauti neteisėtu būdu, t. y. liudytoją verčiant duoti parodymus prieš save. Patikrinti liudytojo parodymų davimo aplinkybes ikiteisminio tyrimo metu tiek pirmosios instancijos teismas, tiek apeliacinės instancijos teismas neturėjo galimybių, nes jis vengė atvykti į teismą ir duoti parodymus. Teismas konstatavo, kad, nustačius liudytojo vertimo duoti parodymus prieš save aplinkybes, be to, nesant galimybės patikrinti jo ikiteisminio tyrimo metu duotų parodymų teisme (nustatyti, ar asmuo parodymus davė savanoriškai, niekieno neverčiamas, ar jo atžvilgiu nebuvo daromas neteisėtas poveikis), pripažinti, kad liudytojo ikiteisminio tyrimo metu duoti parodymai atitinka BPK 20 straipsnyje numatytus įrodymams keliamus leistinumą, patikimumą reikalavimus, nėra pagrindo (Lietuvos apeliacinio teismo 2019 m. sausio 25 dienos nutartis baudžiamojoje byloje 1A-28-495/2019).

R. Jurka, išsamiai nagrinėjęs draudimo versti duoti parodymus prieš save principą, dar 2006 metais teigė, kad liudytojo teisė neduoti parodymų prieš save turėtų būti užtikrinama leidžiant apklausti pastarąjį dėl jo galimai padarytos nusikalstamos veikos, jeigu jis pats sutinka kalbėti (Jurka, 2006, p. 37). Galiausiai su naujos BPK redakcijos įsigaliojimu 2007 metais įstatymų leidėjas BPK 82 straipsnio 2 dalyje įtvirtino liudijimo ypatumą asmeniui, kuris yra apklausiamas apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, įtvirtino jo teises, bei atsakomybės nebuvimą už vengimą ar atsisakymą duoti parodymus, ir melagingų parodymų davimą. Kartu su šia nuostata įtvirtinta liudytojo teisė apsispręsti dėl pasinaudojimo jam garantuojamu imunitetu bei tuo pačiu įtvirtintas naujos rūšies liudytojas – specialusis liudytojas. Tai plačiau autorė nagrinėja kitoje rašto darbo dalyje.

2.2. Specialiojo liudytojo instituto reglamentavimas *nemo tenetur se ipsum accusare* principo kontekste

Ankstesnėje darbo dalyje aptartų baudžiamojo proceso dalyvių teisės ir pareigos iš esmės yra aiškiai apibrėžtos įstatyme, todėl daugiau problemų dėl jų, kaip baudžiamojo proceso dalyvių, teisės atsisakyti duoti parodymus apklausos metu, įgyvendinimo lyg ir nekyla. Tačiau baudžiamajame procese egzistuoja ir kiti subjektai, kurių teisinė padėtis nėra apibrėžta įstatymiškai arba jei ir yra apibrėžta, kyla klausimas dėl tinkamo jų procesinių teisių įgyvendinimo. Atsižvelgdama į tai, kad specialiojo liudytojo institutas, nuo pat jo įtvirtinimo Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje, teisės moksle kelia nemažai diskusijų, šio darbo autorė mano, kad būtų tikslinga dėmesio skirti šio baudžiamojo proceso subjekto statuso ypatumams. Šios rašto darbo dalies analizę, be kitų literatūros šaltinių, darbo autorė atliko remdamasi ir 2021 metais rašytu kursiniu rašto darbu „Specialusis liudytojas: samprata ir teisių užtikrinimas“, nagrinėjusiu specialiojo liudytojo sampratą ir teisių užtikrinimą Lietuvos baudžiamajame procese.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pažymėjęs, kad „Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas kategoriškas draudimas versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimuosius giminaičius. BPK 82 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas draudimas kaip liudytoją apklausti asmenį, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, ir šio draudimo išimtis“ (Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2021 m. vasario 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-30-689/2021). Atsižvelgiant į tai, kad Konstitucijoje nustatytas teisinis reguliavimas nereiškia, kad fizinis asmuo negali duoti tokių parodymų savanoriškai, t. y. niekieno neverčiamas (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas), šia išimtimi baudžiamajame procese buvo įtvirtintas sąlyginai naujos rūšies liudytojas – specialusis liudytojas. Pastebėtina, kad tokia išimtis ne tik leidžia apklausti asmenį kaip liudytoją apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, tačiau ir pastarajam suteikia tam tikrą privilegijų, kuriomis naudojasi ir įtariamasis. Viena iš nuomonių dėl tokios išimties įtvirtinimo, kad iki aptariamo instituto įvedimo į Lietuvos baudžiamojo proceso teisę, neretai pasitaikydavo situacijų, kai ikiteisminio tyrimo metu, išnaudojus visas proceso galimybes, nebuvo surenkama pakankamai duomenų, kurių pagrindu būtų galima pranešti asmeniui apie įtarimą, tačiau jį būtina apklausti apie reikšmingas tyrimui aplinkybes. Tokiais atvejais nuo pirmos apklausos momento būdavo pažeidžiamos apklausiamojo konstitucinės teisės, nes asmuo turėdavo būti apklausiamas kaip liudytojas. Atsižvelgiant į tai, kad tokioje situacijoje asmenį apklausti liudytoju neleidžia konstitucinės nuostatos ir

galiojanti BPK 80 straipsnio redakcija, sutikimas dėl tokios apklausos išreikštų asmens valią dėl bendradarbiavimo su tyrimo institucijomis, tiriant galimai tokio asmens padarytą nusikalstamą veiką (Įstatymų projektų Reg. Nr. XP-2219..., 2007). Tačiau, šio darbo autorės nuomone, nebūtų visiškai teisinga teigti, kad specialiojo liudytojo instituto įtvirtinimas likvidavo spragas, susijusias su asmens, duodančio parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, konstitucinių teisių ir teisėtų interesų apsauga. Netgi atvirkščiai – nepakankamas šio instituto reglamentavimas sukėlė dar daugiau neaiškumų dėl tokio asmens statuso baudžiamajame procese.

Specialiojo liudytojo sąvoka Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje palyginti nesena. Ši sąvoka netiesiogiai įtvirtinama BPK 80 straipsnio 1 punkte, kuriame 2007 metais įsigaliojus naujai BPK redakcijai, buvo suformuota nauja teisinė sąvoka iki tol nevertota baudžiamojo proceso teisėje. Įstatymų leidėjas aptariamame straipsnyje nurodo, kad asmuo negali būti apklausiamas kaip liudytojas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, išskyrus atvejus, kai jis sutinka duoti tokius parodymus. Aptariamoms teisės normoms nukreipiamasis pobūdis lemia tai, kad straipsnyje daroma nuoroda į lingvistiškai informatyvesnę BPK 82 straipsnio 2 dalį, kurioje kalbama apie asmenį, kuris prokuroro nutarimu yra apklausiamas apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, jo teises, bei atsakomybės nebuvimą už vengimą ar atsisakymą duoti parodymus, ir melagingų parodymų davimą. Taigi, trumpai apibendrinant galima daryti išvadą, kad specialiojo liudytojo statusą turinčiam asmeniui taikoma apsauga susideda iš kelių aspektų: negalima versti apklausiamąjį duoti parodymus apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, nes tai prieštarautų Konstitucijoje įtvirtintam draudimui versti duoti parodymus prieš save; apklausiamas asmuo gali sutikti duoti tokius parodymus; sutikęs duoti parodymus apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, proceso dalyvis įgyja išskirtines teises. Būtent tai yra vienas iš pagrindinių specialiojo liudytojo statusą turinčių proceso subjektą apibūdinančių bruožų.

Kitaip nei įprastas liudytojas, kuris duoda parodymus apie kito asmens galimai padarytą nusikalstamą veiką, specialusis liudytojas duoda parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, todėl pažymėtina, kad šio subjekto teisinė padėtis yra specifinė. Ikteisminio tyrimo medžiagoje esant duomenų, kurie leidžia pagrįstai manyti, kad atitinkamas asmuo galimai galėjo įvykdyti tą nusikalstamą veiką, tačiau tų duomenų visetas nėra pakankamas tam, kad objektyviai būtų galima jį pripažinti įtariamuoju, asmuo yra apklausiamas specialiuoju liudytoju. BPK specialiojo liudytojo teisių ir pareigų iš esmės nereglementuoja, tačiau išsamesnis aprašymas randamas Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro rekomendacijų (toliau – Rekomendacijos), priimtų Papildymo

įstatymo (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso..., 2007) pagrindu, 1 straipsnyje. Aptariama nuostata skelbia: „BPK 80 straipsnio 1 punkte numatyta galimybė ikiteisminio tyrimo stadijoje asmenį, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, jo sutikimu apklausti kaip liudytoją. Šios BPK normos pagrindu atsiranda sąlyginai naujos rūšies liudytojo, kuris neturi atskiro procesinio pavadinimo, institutas. Šiose rekomendacijose toks liudytojas vadinamas „specialiuoju liudytoju“ (Dėl Rekomendacijų dėl liudytojo apklausos..., 2008).

Reikia nepamiršti, kad konstitucinė savęs nekaltinimo privilegija ir BPK iš esmės draudžia apklausti kaip liudytoją asmenį, kuris gali duoti parodymus apie savo padarytą veiką. Viena vertus, lingvistiniu požiūriu, vadovaujantis BPK 21 straipsnio 2 dalies formuluote, asmuo, kuris duoda parodymus apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką yra įtariamasis. Kita vertus, toks asmuo negali būti laikomas įtariamuoju, nes nėra faktinio pagrindo pastarąjį tokiu pripažinti. A. Juozapavičiaus faktinį pagrindą, lemiantį proceso subjekto statusą išskiria į tris grupes:

„1) nėra duomenų, kad padarytą (tiriamą) nusikalstamą veiką padarė konkretus asmuo; toks asmuo yra liudytojas;

2) yra duomenų, kad padarytą (tiriamą) nusikalstamą veiką padarė konkretus asmuo, tačiau tų duomenų nepakanka jį laikyti įtariamuoju; toks asmuo yra specialusis liudytojas;

3) yra duomenų, kad padarytą (tiriamą) nusikalstamą veiką padarė konkretus asmuo ir tų duomenų pakanka jį laikyti įtariamuoju; toks asmuo yra įtariamasis.“ (Juozapavičius, 2020, p. 34).

Taigi, A. Juozapavičiaus teigimu, būtent duomenų buvimas (nebuvimas) ir jų pakankamumas (nepakankamumas) skiria specialųjį liudytoją nuo liudytojo ir įtariamojo faktinio pagrindo atžvilgiu.

Asmuo specialiuoju liudytoju tampa prokurorui nutarus, o tokiam nutarimui nereikia didesnio faktinio pagrindimo, pakanka nurodyti, kad yra pagrindo manyti, jog asmuo gali duoti parodymus apie galimai jo paties įvykdytą nusikalstamą veiką. Kaip pažymi kasacinis teismas, nurodytas prokuroro nutarimas apklausti asmenį apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką yra nutarimas *ad hoc* (Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2021 m. vasario 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-30-689/2021). A. Juozapavičius dvejoja, ar įmanoma atskirti atvejį, kai yra duomenų, leidžiančių manyti, kad buvo padaryta nusikalstama veika ir ją padarė konkretus asmuo, tačiau jų nepakanka įtarimui, ir atvejį, kai yra duomenų, pagrindžiančių minimalią tikimybę, kad buvo padaryta nusikalstama veika ir ją padarė konkretus asmuo. Mat tam, kad asmuo būtų pripažintas įtariamuoju, bylos faktiniai duomenys turi pagrįsti minimalią tikimybę, kad buvo padaryta nusikalstama veika

ir ją padarė reikalavimą pateikęs asmuo (Juozapavičius, 2020, p. 32). Taigi kyla klausimas, kas yra laikoma pakankamais duomenimis, pagrindžiančiais minėtą minimalią tikimybę? Nei Rekomendacijų tekste, nei BPK tai iš esmės nedetalizuojama. R. Merkevičiaus teigimu, niekaip kitaip, kaip specialusis liudytojas negali būti apklausimas asmuo, dėl kurio nėra tiesioginių kaltės įrodymų, o netiesioginiai įrodymai neleidžia formuluoti apibendrinančių išvadų dėl fakto įrodymumo. Tokiu atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnas tik subjektyviai tiki tuo, ir yra duomenų, kurie pagrindžia tik tikimybę, kad asmuo galėjo prisidėti prie nusikalstamos veikos (Merkevičius, 2008, p. 162-163). Taigi darytina išvada, kad duomenų pakankamumas yra subjektyvi sąvoka, priklausanti nuo prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno valios.

Loginiu ir gramatiniu požiūriu, asmuo, duodantis parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką laikytinas liudytoju, nes jam sutikus duoti tokius parodymus, jis yra apklausiamas kaip liudytojas. Kita vertus, specialusis liudytojas, nuo paprasto liudytojo skiriasi ypatingais požymiais – tai asmuo, išimtinai savo paties sutikimu ikiteisminio tyrimo metu duodantis parodymus apie savo galimai padarytą veiką, kai byloje nėra pakankamai duomenų pripažinti jį įtariamuoju.

Draudimo versti duoti parodymus prieš save kontekste aktualus aptariamo proceso subjekto teisių, pareigų ir atsakomybės reglamentavimas. Rekomendacijų 10 punkte nurodoma, kad prokuroro nutarimas apklausti asmenį kaip specialųjį liudytoją priimamas tiek prieš tai gavus rašytinį asmens prašymą ar sutikimą būti apklaustam BPK 80 straipsnio 1 punkte numatyta tvarka, tiek prokurorui pačiam nustačius ar gavus ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūno atitinkamą informaciją, kad yra procesiniai pagrindai, numatyti BPK 80 straipsnio 1 punkte, apklausti asmenį kaip liudytoją apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką. Rekomendacijų 12 punkte įtvirtinta, kad apklausiamas kaip specialusis liudytojas asmuo gali būti tik esant jo sutikimui. Sutikimas būti apklaustam kaip liudytojui apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką turi būti išreikštas raštu ir patvirtintas jo parašu prokuroro nutarime. Taigi, ar asmens apklausa apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką įvyks, ar ne, priklauso nuo jo sutikimo arba nesutikimo, t. y. nuo asmens valios, ir, teigtina, kad aptariamoje Rekomendacijų nuostatoje įtvirtinta teisė apskritai atsisakyti būti apklaustam specialiuoju liudytoju.

R. Jurkos teigimu, viena vertus, valstybė nedraudžia apklausti asmenį apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, jeigu jis sutinka ir nori duoti tokio pobūdžio parodymus. Kita vertus, valstybė negali versti tokio asmens duoti parodymus prieš save, jei jis tai daryti atsisako. Taigi šiame kontekste, specialiojo liudytojo valia ir apsisprendimas yra savęs nekaltinimo privilegijos „centras“. Konstitucinė nuostata, pagal

kurią draudžiama versti asmenį duoti parodymus prieš save patį, prieš savo šeimos narius ar artimus giminaičius postuluoja, kad duoti parodymus turi būti leidžiama nepaisant jų prigimties – prieš save, savo šeimos narius ar giminaičius. Tačiau svarbu yra tai, kad žmogus, sąmoningai suvokiantis savo poelgius ir niekieno neverčiamas taip elgtis, tuos parodymus duoda. Kita vertus, reikalavimas uždrausti bet kokią prievartą prieš asmenį, duodantį parodymus prieš save arba prieš savo artimą asmenį, yra diametralūs šiam leidimui. (Jurka, 2010, p. 276).

Su šia pozicija greičiausiai nesutiktų A. Juozapavičius, mat jo nuomone, specialiojo liudytojo instituto esmė vis dėlto nėra aiški. Autorius abejoja tokios konstitucinio draudimo versti duoti parodymus prieš save išimties tikslingumu ir specialiojo liudytojo instituto tikrąją paskirtimi: ar Papildymo įstatymu siekiama stiprinti ar silpninti konstitucinę vienos iš pamatinių žmogaus teisių – savęs nekaltinimo privilegijos – apsaugą. Autoriaus teigimu šio įstatymo Aiškinamajame rašte (Aiškinamasis raštas dėl Papildymo įstatymo..., 2007) nėra jokios užuominos apie Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje įtvirtintos teisės apsaugos stiprinimą: „BPK 80 straipsnyje numatoma išlyga, leidžianti apklausti liudytoju asmenį, kuris gali duoti parodymus apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką“ nors „Tokio asmens apklausti liudytoju neleidžia konstitucinės nuostatos ir galiojanti BPK 80 straipsnio redakcija“. A. Juozapavičiaus kelia klausimą, ar „Papildymo įstatymo sumanymas buvo leisti faktinį įtariamąjį apklausti kaip liudytoją, jeigu jis pritaria tokiai apklausai? Jeigu taip, tada nesuprantama, kodėl toks asmuo neturėtų būti apklausiamas kaip įtariamasis, suteikiant jam visas įtariamajam priklausančias teises, o ne dalį teisių“ (Juozapavičius, 2020, p. 30). Taip pat, kvestionuotina, kiek tokio asmens sutikimas būti apklaustam specialiuoju liudytoju iš tiesų yra savanoriškas? Be kita ko, rekomendacijose įtvirtinama galimybė apklausti asmenį kaip specialų liudytoją ir prokuroro nutarimu. Tokiais atvejais asmens sutikimas būti taip apklausiamu nėra privalomas (nors prieš apklausą visais atvejais yra reikalingas jo sutikimas duoti parodymus). Atsisakymo teisinių padarinių nei Rekomendacijose, nei Aiškinamajame rašte nenumatyta, tačiau galima preziumuoti, kad nebendardarbiavimas, kaip tai įvardijama Aiškinamajame rašte, su tyrimo institucijomis neabejotinai užtrauktų tam tikras pasekmes, pavyzdžiui, kaip „grasinimą“ pareikšti įtarimus, kas neabejotinai daro didelę įtaką asmens apsisprendimui duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, ar ne.

Kaip jau minėta, apklausos metu surinkti duomenys neretai tampa esminiais įrodymais byloje, todėl specialiojo liudytojo apklausa turi būti vykdoma vadovaujantis BPK 183 straipsnyje numatyta liudytojo apklausą reglamentuojančia tvarka, išskyrus tai, kad liudytojas, kitaip nei specialusis liudytojas, prieš pradėdamas pirmąją apklausą, yra

įspėjamas dėl atsakomybės už melagingų parodymų davimą buvimą. Taigi Rekomendacijose, be kitų teisių, pareigų ir atsakomybės, pirmiausia specialiajam liudytojui papildomai išaiškinami šios apklausos ypatumai. Rekomendacijų 13 punkte numatyta, kad prieš pradėdamas asmens, kaip specialiojo liudytojo, apklausą, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas, be kitų teisių, pareigų ir atsakomybės, išaiškina jam: kad draudžiama versti duoti parodymus prieš save; kad asmuo gali būti apklausiamas kaip liudytojas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką tik esant jo sutikimui; apie procesinės prievartos priemonių, numatytų BPK 163 straipsnyje, netaikymą už neatvykimą pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą arba atsisakymą ar vengimą duoti parodymus; apie atsakomybės pagal BK 235 straipsnį netaikymą už melagingų parodymų davimą. Taigi kartu su šiuo procesiniu statusu apklausiamasis įgyja tam tikrus ypatumus – jis neatsako už vengimą ar atsisakymą duoti parodymus, taip pat jis neatsako už melagingų parodymų davimą, todėl prieš apklausą negali būti įspėjamas dėl tokios atsakomybės.

Atsižvelgiant į nekaltumo prezumpciją, ir į tai, kad nei buvimas įtariamuoju, nei specialiojo liudytojo statuso įgijimas nekonstatuoja asmens kaltės, kyla klausimas, ar įtariamą statuso suteikimas nėra objektyviai palankesnis asmeniui, nei buvimas specialiuoju liudytoju? Šio darbo autorės nuomone, negalima nesutikti su A. Juozapavičiaus pozicija dėl visų, o ne dalies įtariamajam priklausančių teisių suteikimo tokiam asmeniui, nes buvimas įtariamuoju asmeniui suteiktų daugiau galimybių įgyvendinti jo, kaip baudžiamojo proceso subjekto, teisę rinktis pasyvų arba aktyvų elgesio modelį, t. y. tokia teisė iš esmės pasireikštų įtariamą statusą, platesnėmis teisėmis ikiteisminiame tyrime - susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, reikšti nušalinimus, skųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus ar sprendimus ir pan.

Atkreiptinas dėmesys, kad asmuo specialiuoju liudytoju gali būti apklausiamas tik vieną kartą, ikiteisminio tyrimo metu, todėl atitinkamai Rekomendacijų teksto analizė atskleidžia, kad specialiojo liudytojo statusas apskritai nėra pastovus ir gali pereiti tiek į įtariamą statusą, tiek į paprasto liudytojo statusą. Štai Rekomendacijų 16 punktas numato, kad ikiteisminio tyrimo metu paaiškėjus svarbioms aplinkybėms, objektyviai leidžiančioms asmenį pripažinti įtariamuoju, specialusis liudytojas gali įgyti įtariamą statusą. Analogiškai, pagal Rekomendacijų 17 punktą jis gali įgyti ir liudytojo statusą, jei manoma, kad apklausų metu galėtų nurodyti ikiteisminiam tyrimui reikšmingų aplinkybių. Jeigu yra pagrindas asmenį, kuris buvo apklaustas kaip specialusis liudytojas, apklausti kaip liudytoją bendra tvarka, prieš tokią apklausą prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas tokiam asmeniui ir jo įgaliotajam atstovui raštu praneša, kad ikiteisminio tyrimo metu

negauta duomenų pripažinti šį asmenį įtariamuoju ir jis bus apklaustas kaip liudytojas bendra tvarka. Taigi, šio darbo autorės nuomone, specialiuoju liudytoju apklausiamo asmens statuso mišrumas taip pat suteikia pagrindo abejoti šio instituto paskirtimi. Sutikdama su A. Juozapavičiaus keliamu klausimu, kokio proceso dalyvio – įtariamojo ar paprasto liudytojo – bruožų specialiajam liudytojui priskirtina daugiau, šio darbo autorė daro išvadą kad specialiojo liudytojo instituto reglamentavimo įstatyminiu lygmeniu trūkumas ne tik kelia nemažai mokslininkų diskusijų dėl problemų atskiriant šį proceso subjektą nuo įtariamojo ir liudytojo, bet ir lemia šio proceso subjekto procesinių teisių užtikrinimo problemas. A. Juozapavičius daro išvadą, kad specialusis liudytojas yra toks asmuo, kuris turi pradinį įtarimą *in personam*, o jam priklausančios teisės labiau būdingos įtariamajam ir labiau atitinka faktinio įtariamojo sampratą, nei liudytojo (Juozapavičius, 2020, p. 33).

Nors toks asmuo turi teisę nesutikti būti apklausiamas specialiuoju liudytoju, ir ikiteisminis tyrimas toliau vyktų be jo, tačiau asmeniui pagrįstai sutikus būti apklaustam šio tipo liudytoju ir siekiant apginti savo teisėtus interesus bei apsiginti nuo galimų įtarimų, įstatymų leidėjas neužtikrina pakankamai garantijų, kad šio statuso turėjimas nesukeltų nereikalingų neigiamų padarinių. Pavyzdžiui, BPK 215 str. 1 d. reglamentuoja ikiteisminio tyrimo nutraukimą dėl pernelyg ilgos ikiteisminio tyrimo trukmės. Čia įtvirtinta, jog nuo pirmosios įtariamojo apklausos byla per šešis mėnesius turi pasiekti teismą, antraip įtariamasis įgyja teisę kreiptis į teismą, kad byla būtų nutraukta dėl pernelyg ilgo tyrimo. Visgi specialiojo liudytojo atveju – jokie terminai nespaudžia. Negana to, dėl situacijos neapibrėžtumo ir pernelyg ilgai užsitęsusio ikiteisminio tyrimo specialusis liudytojas neturi teisės susipažinti su tyrimo medžiaga, taip pat neturi teisės sužinoti kuo galimai yra įtiriamas. Įstatyminiu lygmeniu neišsamus specialiojo liudytojo teisinės padėties reglamentavimas Lietuvoje lemia tai, kad praktikoje įgyti specialiojo liudytojo statusą nėra „sudėtinga“ ir tikėtina gali susiklostyti situacijos, kai šis statusas yra suteikiamas nepagrįstai, skubotai, piktnaudžiaujant, o svarbiausia – taikomas be įstatyme nustatytų konkrečių kriterijų. Taigi aktualus yra klausimas, kokie yra šio išskirtinio proceso dalyvio teisių užtikrinimo problemos ir jų sprendimai pagal Lietuvos teismų praktiką?

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nagrinėjo baudžiamąją bylą, kurioje buvo sprendžiamas esminis klausimas dėl specialiojo liudytojo statuso kaitos problematikos: ar išteisinta policijos pareigūnė nagrinėjant jos kolegos bylą dėl piktnaudžiavimo, dokumentų klastojimo, kurioje ikiteisminio tyrimo metu ji pati dėl piktnaudžiavimo buvo apklausta kaip specialioji liudytoja, o dėl dokumentų klastojimo ir panaudojimo jai buvo pareikšti įtarimai, teismo posėdyje galėjo būti apklausta kaip liudytoja prieš tai įspėta dėl BK 235

straipsnio 1 dalyje nurodytos baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą. Šiuo atveju nei apklausiamoji nei jos gynėjas nebuvo informuoti apie tai, kad nėra pagrindo ikiteisminio tyrimo metu apklausti ją kaip liudytoją bendra tvarka ar pareikšti jai įtarimą, todėl ji buvo apkaltinta tuo, kad teismo posėdyje, prieš būdama įspėta dėl atsakomybės už melagingų parodymų davimą, apklausoma kaip liudytoja savo kolegos policijos pareigūno baudžiamojoje byloje apie jo veiksmus, sąmoningai davė melagingus parodymus. Kasacinis teismas konstatavo, kad įtarimo pareiškimas specialiajam liudytojui tik dėl vienos iš tiriamų veikų (juolab kitos negu ta, dėl kurios jis buvo anksčiau apklausiamas kaip specialusis liudytojas), o vėliau ikiteisminio tyrimo nutraukimas dėl šio įtarimo atleidžia prokurorą nuo pranešimo asmeniui apie jo procesinio statuso pasikeitimą ir dėl kitų veikų, todėl asmuo buvo paliekamas nežinioje dėl savo procesinio statuso ir baudžiamojo proceso, kuriame jis yra potencialus įtariamasis, eigos. Teisėjų kolegijos nuomone, esant tokioms nagrinėjamoje baudžiamojoje byloje nustatytoms aplinkybėms apklausiant asmenį apie įvykius, kuriuose jis dalyvavo kartu su įtariamuoju, gali būti sukelta pagrįsta baimė pačiam būti patrauktam atsakomybėn, todėl jis bylos nagrinėjimo teisme metu negali būti apklausiamas kaip liudytojas bendra tvarka. Asmeniui tikimybė, jog bus pradėtas ar atnaujintas ikiteisminis tyrimas jo atžvilgiu, nėra tik hipotetinė. Vadinas, ir šioje byloje policijos pareigūnė galėjo būti apklausoma kaip liudytoja tik su jos sutikimu, nebūdama įspėta dėl baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą, atsisakymą ar vengimą juos duoti, kitaip – kaip specialioji liudytoja. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. gruodžio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-259-942/2019).

Taip pat, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas konstatuoja, kad draudimas versti duoti parodymus prieš save pažeidžiamas, jei kaip liudytojas apklausiamas asmuo, kuris faktiškai yra įtariamasis nusikalstamos veikos padarymu, tačiau dėl vienu ar kitu priežastiu apklausos metu nėra pripažintas įtariamuoju BPK nustatyta tvarka. Liudijimo imunitetą pagrindžia galimybė tapti įtariamuoju. Nagrinėtoje byloje dėl eismo įvykio pradėjus ikiteisminį tyrimą, asmuo, padaręs nusikalstamą veiką, nebuvo nustatytas, įvykio aplinkybės buvo neaiškios, todėl visi eismo įvykio dalyviai buvo apklausti kaip liudytojai. Vienas iš jų ikiteisminio tyrimo metu apklaustas kaip liudytojas tris kartus, įspėtas dėl atsakomybės pagal BK 235 straipsnį už melagingų parodymų davimą. Tačiau vėliau apklausiamas kaip įtariamasis parodymus duoti atsisakė. Bylą nagrinėjant teisme kaltu neprisipažino ir iš esmės tvirtino tą patį, ką parodė liudytojo apklausos metu. Teismas, vadovaudamasis BPK 276 straipsnio 4 dalimi, perskaitė jo parodymus, duotus ikiteisminio tyrimo metu, kai jis buvo apklausiamas kaip liudytojas. Nors eismo įvykio aplinkybės nebuvo aiškios, t. y.

nebuvo aišku, kuris vairuotojas kaltas dėl eismo įvykio, situacija, minėtas asmuo buvo apklaustas kaip liudytojas (įspėjant dėl atsakomybės už melagingų parodymų davimą), o vėliau dėl to paties eismo įvykio jam pareikštas įtarimas, neatitinka baudžiamojo proceso įstatymo reikalavimų. Tokioje situacijoje vairuotojai negalėjo būti apklausti kaip liudytojai, kadangi tai prieštarauja BPK 80 straipsnio 1 punkto nuostatai, kad kaip liudytojas negali būti apklausiamas asmuo, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, išskyrus atvejus, kai jis sutinka duoti tokius parodymus, taikant šio kodekso 82 straipsnio 3 dalyje nustatytus liudijimo ypatumus. Kasacinis teismas konstatavo, kad pirmosios instancijos teismas nagrinėjamoje byloje neturėjo, vadovaudamasis BPK 276 straipsnio 4 dalies nuostatomis, perskaityti liudytojo duotų parodymų ir nuosprendyje juos analizuoti bei vertinti, o apeliacinės instancijos teismas turėjo šią klaidą ištaisyti (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. spalio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-223-495/2019). Parodymai, gauti pažeidžiant BPK 80 straipsnio 1 punkto reikalavimus, pripažintini kaip neturintys įrodomosios reikšmės, todėl jeigu teismas remiasi tokiais parodymais, tai pripažįstama esminiu baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimu.

Taigi matyti, kad nesant tikslaus įstatyminio reglamentavimo, kaip specialiojo liudytojo institutas turėtų būti realizuojamas praktikoje, neretai kyla abejonių tiek dėl baudžiamojo proceso normų taikymo, tiek dėl tokio asmens teisių apsaugos. Apibendrinant galima teigti, kad specialiojo liudytojo instituto įtvirtinimas ne tik kad neužpildė iki tol galiojusio įstatyminio reglamentavimo spragų, tačiau ir šio naujo proceso dalyvio statuso išsamaus reglamentavimo nebuvimas neabejotinai yra spraga, dėl kurios gali būti pažeidžiamos asmens, duodančio parodymus apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, teisės. Šio darbo autorės nuomone, norint išspręsti šią problemą neišvengiamai būtina specialiojo liudytojo instituto, jo teisių, pareigų, atsakomybės bei šio statuso taikymo tvarką plačiau sureguliuoti baudžiamojo proceso įstatyme.

2.3. Juridinio asmens teisės atsisakyti duoti parodymus prieš save realizavimas

Šiame rašto darbe nagrinėtas konstitucinis principas imperatyviai draudžia asmenį versti duoti parodymus prieš save. Neabejotinai gausu literatūros, kurioje teisės mokslininkai vienokia ar kitokia apimtimi nagrinėja šio principo ypatumus tiek įtariamojo, tiek kaltinamojo ar liudytojo atžvilgiais, tačiau pastebėtina, kad šio principo kontekste nagrinėjama išimtinai fizinių asmenų teisė atsisakyti duoti parodymus prieš save, ir, galima teigti, visiškai neužsimenama apie tokią juridiniam asmeniui laiduojamą teisę. Informacijos

stoka šiuo klausimu verčia susimastyti, ar, ir jei taip, tai kaip ir kokia apimtimi, savęs nekaltinimo privilegija naudojasi baudžiamajame procese dalyvaujantis juridinis asmuo?

Gerai žinoma, kad baudžiamojon atsakomybėn už nusikalstamų veikų padarymą gali būti taikoma ne tik fiziniams, bet ir juridiniams asmenims. Tai nustatyta Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 20 straipsnyje. Šio straipsnio 1 dalyje nurodoma, kad juridinis asmuo atsako tik už nusikalstamas veikas, už kurių padarymą BK specialiojoje dalyje numatyta juridinio asmens atsakomybė (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo..., 2000). Atsižvelgiant į BK 20 straipsnio nuostatas, ir į tai, kad įstatymų leidėjas BK už tam tikras nusikalstamas veikas įtvirtino baudžiamąją atsakomybę ir juridiniam asmeniui, akivaizdu, kad juridinis asmuo, lygiai taip pat kaip fizinis, gali būti tiek ikiteisminio tyrimo subjektas - įtariamasis, tiek kaltinamasis baudžiamajam procesui pasiekus teisminę stadiją.

Juridinio asmens sąvokos BPK įtvirtinta nėra, tačiau juridinio asmens sąvokos baudžiamosios teisės prasme išaiškinimą pateikia Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro rekomendacijos (toliau – Rekomendacijos), kurios remiasi Lietuvos Respublikos civilinio kodekso įtvirtintu juridinio asmens apibrėžimu: „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.33 straipsnio 1 dalyje juridinis asmuo apibrėžtas kaip savo pavadinimą turinti įmonė, įstaiga ar organizacija, kuri gali savo vardu įgyti ir turėti teises ir pareigas, būti ieškovu ar atsakovu teisme. Juridinio asmens statusas nurodomas Juridinių asmenų registre (Dėl Rekomendacijų dėl baudžiamosios atsakomybės juridiniams..., 2018).

Oficialioji konstitucinė doktrina, aiškindama Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje įtvirtintą garantiją, konstatuoja, kad ši Konstitucijos nuostata iš esmės siejama su fiziniu asmens, kaip teisinių santykių subjekto, savybėmis ir teisine padėtimi (Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas). Tačiau Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje taip pat pripažįstama, kad juridinio asmens baudžiamoji atsakomybė yra išvestinė iš fizinio asmens atsakomybės: „juridinio asmens specifika suponuoja ir atitinkamų jo baudžiamosios atsakomybės pagrindų bei sąlygų nustatymą BK, *inter alia* tai, kad pagal BK juridinio asmens atsakomybė atsiranda tik tada, kai nusikalstamą veiką jo naudai arba jo interesais (arba tik jo naudai) padaro fizinis asmuo, turintis tam tikrų požymių, kurie jį sieja su juridiniu asmeniu. Taigi norint juridinį asmenį patraukti baudžiamojon atsakomybėn būtina nustatyti, ar buvo padaryta atitinkama fizinio asmens nusikalstama veika. Vadinasi, BK 20 straipsnio 1, 2, 3 dalyse įtvirtintas teisinis reguliavimas negali būti traktuojamas kaip reiškiantis, kad juridinis asmuo gali atsakyti ir nenustačius nusikalstamos veikos“ (Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas). Taigi, juridinis asmuo teisiniuose santykiuose dalyvauja per jo vardu veikiančius fizinius asmenis: „atsižvelgiant

į juridinio asmens specifiką (juridinis asmuo yra specifinis teisinių santykių subjektas *inter alia* tuo aspektu, kad teisinių santykių dalyvis jis yra per fizinius asmenis), baudžiamosios atsakomybės juridiniam asmeniui kilimas yra neatsiejamas nuo fizinio asmens, susijusio atitinkamais ryšiais su juridiniu asmeniu, padarytos nusikalstamos veikos nustatymo.“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. sausio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-95/2012).

Dėl aptartos specifikos, juridinis asmuo baudžiamajame procese veikia per atstovą. BPK 388 straipsnis numato, kad baudžiamojon atsakomybėn traukiamo juridinio asmens atstovu gali būti juridinio asmens vadovas ar darbuotojas arba advokatas, juridinio asmens įgaliotas būti atstovu procese. Pažymėtina, kad aptariamo straipsnio 4 dalies nuostata įtvirtina, kad juridinio asmens atstovas procese naudojasi visomis teisėmis, kurias BPK suteikia įtariamajam ir kaltinamajam, taip pat atlieka šių proceso dalyvių pareigas. Atsižvelgiant į tai, kad aptariamu pagrindu įtariamą ar kaltinamą juridinį asmenį atstovaujantis asmuo gali būti apklausiamas, loginė ir gramatinė įstatymo analizė teikia pagrindo dalyti išvadą, kad tiek įtariamo juridinio asmens, tiek kaltinamo juridinio asmens atstovas neabejotinai turi teisę naudotis BPK 21 straipsnio 4 dalyje, 22 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta teise atsisakyti duoti parodymus.

Juridinio asmens atstovas (vadovas ar darbuotojas), kuris, galima teigti dalyvauja kartu su savo atstovaujamoju juridiniu asmeniu baudžiamajame procese, apklaustinas kaip liudytojas, taip pat turi teisę atsisakyti duoti parodymus, galimai teiksiančius pagrindo vėlesnei atstovaujamo juridinio asmens baudžiamajai atsakomybei kilti, taigi, naudojasi BPK 80 straipsnio 1 punkte garantuojama teise. Atkreiptinas dėmesys, kad gynėjas (advokatas), atstovaujantis juridinį asmenį nesinaudoja šia teise: „Baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnis nepakankamai tiksliai, tačiau nurodo, jog „atstovai (sistemiškai aiškinant įstatymą galima teigti, kad turimas galvoje būtent įgaliotas atstovas) negali būti apklausiami kaip liudytojai dėl aplinkybių, kurias jie sužinojo atlikdami atstovo pareigas“ (Ažubalytė, 2014, p. 241).

Kaip jau ne kartą minėta, *nemo tenetur se ipsum accusare* yra tarptautinis principas, kuris yra pripažįstamas ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ir ESTT) praktikoje. ESTT yra pabrėžęs, kad draudimo duoti parodymus prieš save principas turi būti taikomas ir juridiniams asmenims, kai asmeniui gresia baudžiamoji ar administracinė sankcija (Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1993 m. lapkričio 10 d. sprendimas byloje Nr. C-60/92).

Taigi apibendrindama šį rašto darbo poskyrį, autorė daro išvadą, kad didelės problemos dėl juridinio asmens naudojimosi savęs nekaltinimo privilegija, matyti, nėra.

Juridinis asmuo dėl savo specifikos šią teisę įgyvendina per atstovą (vadovą, darbuotoją). Tokia teisė netiesiogiai įtvirtinama BPK, taip pat pripažįstama ir tarptautiniu lygmeniu.

IŠVADOS

1. *Nemo tenetur se ipsum accusare* principo koncepcija atsirado dar romėnų teisėje. Besikeičiantis požiūris į žmogaus teises ir inkvizicinį baudžiamąjį procesą ilgainiui lėmė tai, kad iš senovės romėnų teisės kilusi kontinentinė teisės tradicija perėmė draudimo versti duoti parodymus prieš save principą. Galiausiai, paraleliai besivystantis bendrosios teisės tradicijos šalyse nagrinėjamas principas tapo konstituciniu. Principo raidos ypatumai skirtingų teisinių sistemų šalyse lėmė tai, kad anglosaksų teisėje įsitvirtinęs draudimas versti duoti parodymus prieš save laikytinas „privilegija“, o iš romėnų teisės perimto principo nuostatos bendrosios teisės tradicijos šalyse - prigimtinė žmogaus teise. Nuo lietuvių tautos valstybingumo susiformavimo XIII a. iki XIV a. pabaigoje, paprotinės teisės, o vėliau ir atskiruose rašytinės teisės šaltiniuose galima rasti draudimo versti duoti parodymus prieš save užuomazgų. Tiesiogiai Lietuvos valstybės baudžiamojo proceso teisėje savęs nekaltinimo privilegija pirmą kartą buvo įtvirtinta 1864 m. Carinės Rusijos baudžiamojo proceso statute.
2. Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje tiesiogiai įtvirtintas draudimas versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius yra vienas iš svarbiausių demokratinės valstybės baudžiamojo proceso politikos ir teisingumo vykdymo principų. Šio principo turinys turi būti aiškinamas neatsiejamai nuo tokių konstitucinių vertybių kaip nekaltumo prezumpcija, teisė į gynybą, žmogaus teisių ir laisvių prigimtinis pobūdis, žmogaus psichinės laisvės neliečiamumas, teisė į žmogaus orumo neliečiamumą, minties, sąžinės ir tikėjimo laisvę. Kontinentinės teisės tradicijos šalyse, tokiose kaip Lietuva ir Prancūzija, asmenys privilegija gali naudotis plačiai tiek ikiteisminėje tiek ir teismo nagrinėjimo proceso stadijose, tačiau Anglijoje britiškojo baudžiamojo proceso laiduojama teisė atsisakyti duoti parodymus yra ribojama ir asmuo iš esmės turi teisę atsisakyti duoti parodymus, tačiau kartą tai padaręs, savo parodymais nebegali remtis tolesnėje proceso eigoje.
3. BPK tiesiogiai numato įtariamojo ir kaltinamojo teisę atsisakyti duoti parodymus. Šiai teisei užtikrinti svarbus ne tik su įstatyminis jos įtvirtinimas, tačiau reali galimybė ją įgyvendinti. Tam BPK įtvirtintas kompleksas normų, kuriomis vadovaujantis turėtų būti užtikrinamas aptariamo principo laikymasis. Tai teisėsaugos subjektų pareiga teisingai išaiškinti apklausiamajam šią teisę, teisės į gynybą užtikrinimas, draudimas rinkti įrodymus kitomis nei tik BPK įtvirtintomis priemonėmis ir kt. Pastebėtina, kad liudytojo teisė neliudyti prieš save yra kur kas siauresnė nei įtariamojo ar kaltinamojo, tačiau BPK įtvirtina aplinkybes, dėl kurių asmenys negali būti apklausiami kaip liudytojai. Vien jų – draudimas

apklausti liudytoju asmenų, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, išskyrus atvejus, kai jis sutinka duoti tokius parodymus.

4. Asmuo, kuris sutinka būti apklausiamas liudytoju apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, vadinamas specialiuoju liudytoju. Kitaip nei paprastas liudytojas, jis neatsako už vengimą ar atsisakymą duoti parodymus, taip pat jis neatsako už melagingų parodymų davimą, todėl prieš apklausą negali būti įspėjamas dėl tokios atsakomybės. Specialiojo liudytojo statusas apskritai nėra pastovus ir gali pereiti tiek į įtariamojo tiek į paprasto liudytojo statusą. Visgi, nekaltumo prezumpcija suponuoja, kad nei specialiojo liudytojo nei įtariamojo statuso įgijimas nekonstatuoja asmens kaltės, todėl kvestionuotina, ar įtariamojo statuso suteikimas nebūtų objektyviai palankesnis asmeniui dėl įtariamajam laiduojamų platesnių teisių.
5. Juridinis asmuo taip pat turi teisę atsisakyti duoti parodymus prieš save. Tokia teisė netiesiogiai įtvirtinama BPK, taip pat pripažįstama ir tarptautiniu lygmeniu. Dėl savo specifikos, savęs nekaltinimo privilegija juridinis asmuo naudojami per atstovą (vadovą, darbuotoją), kuris baudžiamajame procese dalyvauja kartu su savo atstovaujamoju juridiniu asmeniu. Pastarasis gali būti apklausiamas ir kaip liudytojas, bei turi teisę atsisakyti duoti parodymus, galimai teiksiančius pagrindą vėlesnei atstovaujamo juridinio asmens baudžiamajai atsakomybei kilti. Gynėjas (advokatas), atstovaujantis juridinį asmenį nesinaudoja šia teise.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės norminiai aktai:

1. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (1966). Valstybės žinios, 2002, 77-3288.
2. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950); Valstybės žinios, 1995, 40-987.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, 1992-11-30, Nr. 3-1014.
4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas. Valstybės žinios, 2002-04-09, Nr. 37-1341.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas. Valstybės žinios, 2000-10-25, Nr. 89-2741.
6. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios, kodekso papildymo 41-1, 77-2, 80-1, 374-1, 374-2, 412-1 straipsniais ir kodekso priedo papildymo įstatymo įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Valstybės žinios, 2007-07-21, Nr. 81-3313
7. Įstatymų projektų Reg. Nr. XP-2219, XP-2220 aiškinamasis raštas. 2007-05-05
8. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro rekomendacijos dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte, 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka, patvirtintos 2008 m. sausio 9 d. įsakymu Nr. I-8 (2008). Valstybės žinios, 6-234
9. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamasis kodeksas. Valstybės žinios, 1961, Nr. 18-147

Užsienio valstybių teisės aktai:

10. Code de procédure pénale (1958).
11. Criminal Justice and Public Order Act (1994).

12. The Fifth Amendment to the United States Constitution – Trial and Punishment, Compensation for Takings. Ratified 12/15/1791.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktrina:

13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 39-1105.
14. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 54-1587.
15. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2001, 14-445.
16. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2001 m. balandžio 12 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2001, 33-1108.
17. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2009, Nr. 69-2798.
18. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2011, 118-5564.
19. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. balandžio 12 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2013, 40-1950.

Specialioji literatūra:

20. Aliukonienė, R., Machovenko J., (2013). Baudžiamųjų įstatymų, reglamentuojančių atsakomybę už sunkų sveikatos sutrikdymą Lietuvoje, raida. Teisė 88.
21. Andriulis, V., et. al. (2002). Lietuvos teisės istorija. Vilnius: Justitia.
22. Bučiūnas, G., Gruodytė, E. (2009). Ikiteisminis tyrimas: procesiniai, kriminalistiniai ir praktiniai aspektai. Vilnius: Registrų centras.
23. Gušauskienė, M. (2008). Įtariamąjį teisė būti informuotam: teorinės prielaidos ir įgyvendinimo galimybė. Jurisprudencija, 6(108).
24. Goda, G. et. al. (2003). Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I-IV dalys. Vilnius: teisinės informacijos centras.
25. Goda, G. et. al. (2003). Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. V-XI dalys. Vilnius: teisinės informacijos centras.
26. Goda, G., et. al. (2005). Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras.

27. Gorbatkov, A., (2021). Nusikaltimų tyrimų metodika. Paskaitų konspektas studentams, (I Dalis - 5 temos).
28. Juozapavičius, A. (2012). *Duomenų (įrodymų), gautų pažeidžiant teisę, naudojimo neleistinumas Lietuvos baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S), Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
29. Juozapavičius, A. (2020). Specialusis liudytojas – tarp liudytojo ir įtariamojo?. Teisė, Nr. 114.
30. Jurka, R. (2010). Immunities of the Witness and Witnessing in the Criminal Procedure: the Problem of Identity and Relation. *Jurisprudencija*, 3 (121).
31. Jurka, R., et. al. (2016). Baudžiamoji proceso teisė. Vilnius: Registrų centras.
32. Jovaišas, K. (red.) (2000). Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. 1 dalis. Vilnius: Teisės institutas.
33. Kazlauskas M., et al. (1989). Lietuvos TSR baudžiamoji proceso kodekso komentaras. Vilnius: Mintis.
34. Machovenko, J. (2007). Teisingumo vykdymas Lietuvos didžiojoje kunigaikštystėje. Diskusiniai klausimai. Vilnius: Justitia.
35. Machovenko, J. (2019). Teisės istorija: Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
36. Maksimaitis, M. (2002). Užsienio teisės istorija. 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia.
37. Merkevičius, R. (2008). Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata. Vilnius: Registrų centras.
38. Merkevičius, R. (2006). Nemo tenetur se ipsum accusare principo turinys reformuotame baudžiamajame procese. Teisė, Nr. 60;
39. Pradel, J. (2001). Lyginamoji Baudžiamoji teisė. Vilnius: Eugrimas
40. Rakevičiūtė, A., (2021). *Specialusis liudytojas: samprata ir teisių užtikrinimas*. Kursinis darbas.
41. Skaistys, A. (2011). *Teisinis priesaikos institutas ir jo socialinis vaidmuo*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S), Mykolo Romerio universitetas. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras.
42. Šapalaitė, E. (2007). Liudytojo apklausos reglamentavimo Baudžiamoji proceso kodekse ir taikymo praktikoje santykio. *Jurisprudencija*, 3(93).
43. Šapoka, G. (1999). Ordalijos senovės teismo procese. *Jurisprudencija*, 14(6).
44. Vansevičius, S., (1979). Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorija. Vilnius: Mintis.

45. Vansevičius, S. (2005). Teismo procesas pagal 1529 metų Lietuvos statutą. Iš: Valikonytė, I., Steponavičienė, L. (2005). Pirminis Lietuvos Statutas ir epocha. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
46. Vasiliauskas, V. (1999). Užsienio teisės istorijos chrestomatija: mokomoji knyga. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika:

47. *Poitrinol v. France* [ECHR], Nr. 14032/88, [23.11.1993].
ECLI:CE:ECHR:1993:1123JUD001403288.
48. *Funke v. France* [ECHR], Nr. 10828/84, [25.2.1993].
ECLI:CE:ECHR:1993:0225JUD001082884.
49. *Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain* [ECHR], Nr. 10590/83, [6.12.1998].
ECLI:CE:ECHR:1994:0613JUD001058883.
50. *Allen v. the United Kingdom* [ECHR], Nr. 25424/09, [13.07.2013].
ECLI:CE:ECHR:2013:0712JUD002542409

Europos Teisingumo Teismo praktika:

51. *Otto BV v. Postbank NV* [CJEU], Nr. C-60/92, [10.11.1993]. ECLI:EU:C:1993:876.

Lietuvos teismų praktika:

52. Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2013 m. rugsėjo 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K-350/2013.
53. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. lapkričio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-475/2013.
54. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. gegužės 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-214/2013.
55. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. lapkričio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-361-699/2015.
56. Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2015 m. lapkričio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-9-895/2015.
57. Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2017 m. sausio 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-55-699/2017.

58. Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2018 m. kovo 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-94-511/2018.
59. Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2021 m. vasario 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-30-689/2021.
60. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. gruodžio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-259-942/2019.
61. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. spalio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-223-495/2019.
62. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. sausio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-95/2012.
63. Lietuvos apeliacinio teismo 2019 m. sausio 25 dienos nutartis baudžiamojoje byloje 1A-28-495/2019.

Kiti šaltiniai:

64. Helmholz, R.H. (1990). Origins of the Privilege against Self-Incrimination: The Role of the European Ius Commune. [interaktyvus] (modifikuota 2022 m. kovo 2 d.). Prieiga per internetą:
https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2492&context=journal_articles
65. Langbein, J. H. (1994). The Historical Origins of the Privilege against Self-Incrimination at Common Law. [interaktyvus] (modifikuota 2022 m. kovo 1 d.). Prieiga per internet:
https://law.yale.edu/sites/default/files/documents/pdf/Faculty/Langbein_Privilege_Against_Self_Incrimination.pdf
66. Wigmore, J. H. (1902). The Privilege against Self-Crimination; Its History. [interaktyvus] (modifikuota 2022 m. kovo 4 d.). Prieiga per internetą:
https://www.jstor.org/stable/1322647?seq=17#metadata_info_tab_contents

SANTRAUKA

Savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimas Lietuvos baudžiamąjo proceso teisėje

Akvilė Rakevičiūtė

Magistro darbe analizuojamas savęs nekaltinimo privilegijos įgyvendinimo Lietuvos baudžiamąjo proceso teisėje tema. Nagrinėjant įvairius literatūros šaltinius, reikšmingus teisės aktus, teisės mokslininkų straipsnius bei teismų praktikoje pateiktus išaiškinimus, atskleidžiama draudimo versti duoti parodymus prieš save istorija ir raida bendrosios teisės tradicijos ir kontinentinės teisės tradicijos šalių, taip pat Lietuvos valstybės teisėje. Aptariama savęs nekaltinimo privilegijos konstitucinė samprata, teisinis reguliavimas atskirų baudžiamąjo proceso subjektų – įtariamojo, kaltinamojo ir liudytojo – atžvilgiais. Analizuojamas specialiojo liudytojo institutas bei juridinio asmens galimybės naudotis savęs nekaltinimo privilegija.

Tema atskleidžiama analizuojant Konstitucijos ir Konstitucinio Teismo jurisprudenciją ir apibrėžiant šiandieninę savęs nekaltinimo privilegijos sampratą. Taip pat, analizuojant savęs nekaltinimo privilegijos turinį ir įgyvendinimą įstatyminiu lygmeniu, apibrėžiant, kaip šia privilegija naudojasi įtariamasis, kaltinamasis, liudytojas, ir ką reikia padaryti, kad ši teisė būtų reali ir veiksminga. Nemažai dėmesio skiriama ir išskirtiniam baudžiamąjo proceso dalyviui – specialiajam liudytojui. Specialiojo liudytojo institutas analizuojamas savęs nekaltinimo privilegijos kontekste, aptiriamos jo teisės ir pareigos, išskiriami tam tikri ypatumai, trūkumai. Galiausiai aptariama ir juridinio asmens, baudžiamajame procese dalyvaujančio kaip įtariamasis (kaltinamasis) ar liudytojas, ir jo atstovo teisė atsisakyti duoti parodymus, galimai teiksiančius pagrindo vėlesnei juridinio asmens baudžiamajai atsakomybei kilti.

SUMMARY

The implementation of the privilege against self-incrimination in Lithuanian criminal procedure law

Akvilė Rakevičiūtė

This Master's thesis analyses the implementation of the privilege of self-incrimination in the Lithuanian criminal procedure law. The history and development of the prohibition to compel self-incrimination in the common law tradition and the civil law tradition, as well as in the Lithuanian state law, is revealed by examining various literary sources, significant legal acts, articles of legal scholars, and explanations given in the court practice. The constitutional concept of the privilege of self-incrimination and the legal regulation of the individual subjects of criminal proceedings - the suspect, the accused and the witness - are discussed. The institute of the special witness as well as the possibility for a legal person to exercise the privilege of self-incrimination are also analysed.

The topic is revealed by analysing the jurisprudence of the Constitution and the Constitutional Court and by defining today's concept of the privilege of self-incrimination. This Master's thesis also analyses the content and implementation of the privilege of self-incrimination at the legislative level, outlining how this privilege is exercised by suspects, defendants and witnesses, and what needs to be done to make this right real and effective. Considerable attention is also paid to the special witness, a unique participant in criminal proceedings. The institution of the special witness is analysed in the context of the privilege of self-incrimination, its rights and obligations are discussed, and certain peculiarities as well as shortcomings are highlighted. Finally, the right of a legal person participating in criminal proceedings as a suspect (defendant) or a witness and its representative to refuse to give evidence that may give rise to subsequent criminal liability of the legal person is discussed.